



Компендиум  
за включващо  
обучение в общността



**lebenshilfe**  
*Wege für Menschen*

<http://www.lebenshilfen-sd.at>



<http://www.bapid.com>



<http://www.zeb.stephansstift.de>



<http://www.malidom.hr>



<http://www.lodz.san.edu.pl>



<http://www.fenacerci.pt/web>



<http://www.cudvcrna.si>





Funded by the  
Erasmus+ Programme  
of the European Union

Настоящата публикация е създадена с подкрепата на Европейската Комисия. Съдържанието отразява единствено вижданията на авторите и Комисията не може да бъде държана отговорна за начина, по който тази информация ще бъде използвана.

**MINCE – Модел за включващо обучение в общността**

**2015-1-AT01-KA204-005098**

**Продължителност: Ноември 2015 – Октомври 2017**

**<http://www.mince-project.eu>**

## Съдиржание

|                                                                                                                            |    |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1. Въведение .....                                                                                                         | 7  |
| 1.1. Социална и правна история на модела на включващо обучение в общността - MINCE .....                                   | 10 |
| 1.2. Модел на включващо обучение в общността (MINCE) – кратко описание .....                                               | 15 |
| 1.3. Компендиум за включващо обучение в общността .....                                                                    | 19 |
| 2. Теоретична рамка: увреждане, включване и обучение в общността .....                                                     | 23 |
| 2.1. Увреждания – различни подходи.....                                                                                    | 25 |
| 2.1.1. Медицински модел .....                                                                                              | 25 |
| 2.1.2. Социален модел .....                                                                                                | 26 |
| 2.1.3. Междусекторен модел .....                                                                                           | 27 |
| 2.1.4. Екологичен подход, биопсихосоциален модел и процес на създаване на увреждане (disability creation process DCP)..... | 27 |
| 2.1.5. Подход, базиран на човешките права .....                                                                            | 29 |
| 2.2. Специфични нужди на хората с тежки интелектуални затруднения .....                                                    | 33 |
| 2.2.1. Когнитивни процеси и учене .....                                                                                    | 33 |
| 2.2.2. Комуникация.....                                                                                                    | 34 |
| 2.2.3. Социални взаимодействия .....                                                                                       | 35 |
| 2.2.4. Самооценка и мотивация .....                                                                                        | 36 |
| 2.2.5. Физическо здраве и моторика .....                                                                                   | 36 |
| 2.2.6. Моделът Качество на живот .....                                                                                     | 37 |
| 2.3. Социално включване .....                                                                                              | 43 |
| 2.3.1. Екологичен подход към включването .....                                                                             | 43 |
| 2.3.2. Цели и ползи от социалното включване .....                                                                          | 45 |



|                                                                                                                                   |    |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.4. Включващо обучение, обучение в общността и модела личностно центрирано планиране .....                                       | 49 |
| 2.4.1. Какво е обучение в общността? .....                                                                                        | 49 |
| 2.4.2. Включващо обучение – различни подходи.....                                                                                 | 50 |
| 2.4.3. Цели и ползи от включващото обучение в общността .....                                                                     | 52 |
| 2.4.4. Ползите от подкрепа чрез самозастъпничество посредничество като подход за включващо обучение .....                         | 53 |
| 2.4.5. Личностно центрирано планиране .....                                                                                       | 54 |
| 2.4.6. Съществуващи индекси, ресурси за включване и обучение в общността.....                                                     | 56 |
| 3. Включващ подход към обучение в общността .....                                                                                 | 70 |
| 3.1. The Mince as a model of Inclusive Community Education.....                                                                   | 73 |
| 3.2. Материали, изработени по MINCE – описание и перспективи за приложение                                                        | 75 |
| 3.2.1. MINCE Обучителна програма за самозастъпници посредници .....                                                               | 75 |
| 3.2.2. MINCE Наръчник за самозастъпници посредници в лесен за четене формат - STEP UP Наръчник за самозастъпници посредници ..... | 78 |
| 3.2.3. MINCE Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания                                                      | 79 |
| 3.2.4. MINCE Наръчник за доставчици на услуги за хора с увреждания.....                                                           | 82 |
| 3.2.5. MINCE филм .....                                                                                                           | 83 |
| 3.3. Допълнителни ефекти на включващия подход по отношение на обучението в общността .....                                        | 83 |
| Овластяващи общности .....                                                                                                        | 83 |
| Препоръчителна литература .....                                                                                                   | 92 |
| Препоръчителни допълнителни национални индекси и ресурси на тема включване: ..                                                    | 98 |

## 1. Въведение

Въпреки многото социални и политически промени, хората с тежки интелектуални затруднения все още са изложени на висок риск от дискриминация. Неприемането на хората с тежки интелектуални затруднения се вижда в ежедневието. Липсата на подходящи знания за интелектуалните затруднения, опит и съществуващите стереотипи са една от причините, които водят до стигма и дискриминация. Тя може да бъде разпозната по липсата на присъствие на хора с увреждания в общността и скриването им като членове на семейството от самите семейства. Освен това хората с тежки и множество увреждания не се приемат добре от доставчиците на услуги. Това води до пониско самочувствие на хората с увреждания, страх да се появяват публично и да участват в живота на общността, да търсят грижи и помощ или да сигнализират, че се злоупотребява с тях или към тях се отнасят с липса на полагащото им се по закон уважение.

Проектът MINCE (Модел за включващо обучение в общността) има за цел да насърчи включването на хора с тежки интелектуални затруднения и да премахне бариерите, за да се възприемат и третират от обществото хората с тежки интелектуални затруднения като независими личности, които имат собствени предпочитания, желания и могат да избират. Основни цели на MINCE:

- Повишаване на информираността на обществото по отношение на необходимата подкрепа на хората с интелектуални затруднения, както и премахването на социалните бариери и дискриминацията
- Сътрудничество със самозастъпниците посредници по въпросите на включването на хора с интелектуални затруднения
- Специализирано обучение за самозастъпниците посредници за застъпничество и включване
- Разработване на професионални умения у персонала, работещ с хора с увреждания

- Подкрепа за прилагане на включващо обучение в общността

**Глава 1** включва социален и правен контекст на идеята за включването на хората с интелектуални затруднения, кратко описание на проекта MINCE

Всички глави включват лесни за четене раздели, за да е по-лесно да се разбере съдържанието на Компендиума от хора със специални нужди.



## Резюме на глава 1

Хората с тежки интелектуални затруднения често са изключени от обществото.

### Тази глава описва

- правните норми по отношение на включването на хората с тежки интелектуални затруднения
- проекта **MINCE - Модел на включващо обучение в общността**
- **КОМПЕНДИУМА.**



### 1.1. Социална и правна история на модела на включващо обучение в общността - MINCE

През 2002 г. (Balcerzak-Paradowska) над 500 милиона души в света живеят с различни форми на увреждане. Днес броят им нараства. Около 80 милиона души в Европейския съюз живеят с тежки увреждания и представляват 3-4% от цялото население на хората с увреждания. Въпреки че групата от хора с увреждания представлява над 10% от общото население, те често са маргинализирани и изключени от пълноценно участие в обществения живот, което се разбира като "липса или ограничени възможности за участие, влияние и ползване на основни права, обществени институции и услуги, които трябва да бъдат на разположение на всеки член на обществото" (Sobolewski et al. 2009). Характеристики като "зависими, безпомощни, неспособни да се грижат за собствения си интерес" все още са тези, които се използват за лице с увреждане. Никоя друга група от хора не е толкова засегната от изключването като хората, които са описани като тежко увредени (Bernasconi, Böing 2016).

В този контекст е необходимо да се предприемат действия, които защитават и гарантират пълна гама от граждански, политически, социални и икономически права за хората с увреждания. Тази цел бе подчертана в *Конвенцията на Обединените нации за правата на хората с увреждания*, изготвена през 2006 г. (ратифицирана от Европейския съюз през 2007 г.). Конвенцията посочи задължението за осигуряване на пълното реализиране на всички граждански, културни, икономически, политически и социални права на хората с увреждания в следните области:

- Дискриминация срещу лица с увреждания;
- Правата на жените с увреждания;
- Правата на децата с увреждания;
- Значението на повишаването на информираността по въпросите, свързани с уврежданията;
- Необходимостта да се осигури достъп до сгради и информация;

- Значението на предприемането на специални мерки за осигуряване на безопасността на хората с увреждания във време на въоръжен конфликт;
- Правото на лицата с увреждания на лична мобилност, включително достъп до помощни средства, технологии, средства за мобилност и обучение за умения за мобилност на достъпна цена;
- Правото на равен достъп до здравни грижи;
- Право на участие във всички аспекти на живота: физически, психически, социален и професионален;
- Право на работа и осигуряване на подходящи условия на работното място;
- Задължението да се събират данни, свързани с уврежданията, за да се подпомогне прилагането на Конвенцията;
- Значението на международната помощ и сътрудничество за пълното осъществяване на правата, съдържащи се в Конвенцията;
- Значението на включващите национални механизми за изпълнение.

От особено значение е член 19 от Конвенцията *Независим живот и включване в общността*, в който се казва, че всички лица с увреждания имат еднакви права да живеят в общността с равнопоставен избор както другите и като равнопоставени граждани, с подкрепата, от която се нуждаят, за да участват пълноценно в дейностите в общността, да работят, да живеят в собствения си дом, да ходят на училище. Хората с увреждания трябва да имат равнопоставен избор, контрол и свобода, като всеки друг гражданин.

За да се съобрази с решението на Конвенцията, Европейската комисия публикува Европейска стратегия за хората с увреждания (2010-2020) за насърчаване на активното включване и пълноценното участие на всеки член на обществото. Стратегията очертава осем области:

- **Достъпност** за хората с увреждания до услуги, стоки, информация и помощни средства;

- **Участие** като граждани на Европейския съюз в обществения и политически живот и в дейности за свободното време и премахване на съществуващите бариери;
- **Равнопоставеност**, разбрана като борба срещу дискриминацията, основана на уврежданията, и насърчаване на равните възможности;
- **Заетост**, което означава увеличаване на възможностите за работа на отворения пазар на труда;
- **Образование и обучение** като се насърчава включващото обучение и ученето през целия живот за хората с увреждания;
- **Социална защита**, включително справяне със социалните предизвикателства, пред които са изправени хората с увреждания, като неравенство в доходите, риск от бедност и социално изключване;
- **Здраве** - означава равен достъп до подходящи здравни услуги и съоръжения;
- **Външни действия** като насърчаване на правата на хората с увреждания на международно равнище.

През март 2017 г. Съветът на Европа промотира новата *Стратегия за хората с увреждания 2017-2023*, която се фокусира върху пет приоритетни области, основани на правата, залегнали в Европейската конвенция за правата на човека и други стандарти на Съвета на Европа и ООН: равенство и недискриминация, повишаване на информираността, достъпност, равнопоставеност пред закона и защита от експлоатация, насилие и злоупотреби.

Проектът **MINCE** адресира нуждите, определени от *Стратегията на Европейската комисия за хората с увреждания*, като се съсредоточава върху създаването на стратегии и инструменти за повишаване участието на хората с тежки интелектуални затруднения в общността и достъпа до обучение.



## **Резюме на глава 1.1**

### **Какво казва законът за хората с увреждания?**

Има много хора по света с интелектуални затруднения.

Понякога към тях не се отнасят като към другите.

Има правна норма, която ги защитава.

Нарича се:

**Конвенция на Обединените нации за правата на хората с увреждания**

Тя казва, че хората с интелектуални затруднения

имат право

- да правят собствен избор
- към тях да се отнасят с уважение
- да учат и работят
- сами да се грижат за себе си.

## **1.2. Модел на включващо обучение в общността (MINCE) – кратко описание**

Компендиумът е разработен като част от проекта MINCE - Модел за включващо обучение в общността. Той се финансира от Европейската комисия в рамките на програмата Еразъм +. Основната цел на проекта е да се подобри социалното включване на хората с тежки интелектуални затруднения чрез включващо обучение в общността. Основният подход и отправна точка е да се повиши компетентността на самозастъпниците да поемат посредническа роля между интересите и нуждите на хората с тежки интелектуални затруднения и обществото.

Проектът се осъществява от седем неправителствени организации от: Австрия - Lebenshilfen Soziale Dienste GmbH, България - Българска асоциация за лица с интелектуални затруднения, Германия - Stephansstift Zentrum für Erwachsenenbildung gemeinnützige GmbH, Хърватия - Malidom Zagreb dnevni centar za Rehabilitaciju djece i mladezi, Полша - Społeczna Akademia Nauk, Португалия - FENACERCI Federação Nacional de Cooperativas de Solidariedade Social и Словения - CUDV Center za usposabljanje, delo in varstvo Crna na Koroskem.

Основните бенефициенти и основната целева група на проекта са хората с тежки интелектуални затруднения. Ролята на MINCE е да повиши информираността на обществото за нуждите и равните права на тази група и да им даде повече признание и приемане в общността.

Материалите, разработени от проекта (MINCE Обучителна програма за хора с увреждания, MINCE Наръчник за хора с увреждания) са насочени към хора с по-леки затруднения, които придобиват нова роля в обществото, като стават самозастъпници посредници и представляват правата и интересите на хора с тежки интелектуални затруднения.

Освен това, благодарение на MINCE Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания, тази целева група получава структура за



придобиване на нови компетенции за ежедневна работа с хора с тежки интелектуални затруднения и насърчаване на тяхното включване и участие в обществото.

Организациите, доставчици на услуги за хора с увреждания, представляват друга група бенефициенти по проекта MINCE и получават Наръчник за организации, доставчици на услуги за хора с увреждания, който им помага да подготвят стъпки за социалното включване на хората с тежки интелектуални затруднения.



## Резюме на глава 1.2

### Какво е MINCE?

**MINCE** е международен проект.

Той е за хора с увреждания,  
обучители и организации.

**MINCE** прави хората по-добре  
запознати с потребностите  
на хората с тежки интелектуални  
затруднения.

**MINCE** предоставя материали, които  
показват:

- как да станеш самозастъпник посредник,
- какво е добре да знаеш, когато работиш с хора с тежки интелектуални затруднения
- как трябва да работят организациите с хора с тежки интелектуални затруднения.

### 1.3. Компендиум за включващо обучение в общността

Компендиумът за обучение в общността е дидактичен материал за практическо прилагане на включващо обучение в общността, насочен към образователни центрове, общности, сдружения, инициативи, заинтересовани групи, социални центрове, организатори на художествени събития и др., които се интересуват от прилагането на нашия модел на включващо обучение в общността в собствената си практика.

Теоретичната част на компендиума илюстрира целите и ползите от социалното включване и включващото обучение в общността, различните подходи към уврежданията, предизвикателствата, характерни за хората с увреждания и правната рамка, която насърчава включването.

Допълнително компендиумът включва описание на всички продукти на MINCE:

- MINCE Обучителна програма за самозастъпници посредници
- MINCE Наръчник за самозастъпници посредници в лесен за четене формат
- MINCE Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания
- MINCE Наръчник за организации, доставчици на услуги за хора с увреждания
- MINCE Филм



- **Резюме на глава 1.3**
- **Какво представлява КОМПЕНДИУМЪТ за включващо обучение в общността?**
- **В КОМПЕНДИУМА може да прочетете:**
  - **какво е увреждане,**
  - **какво е включване,**
  - **как трябва да се отнасяме към хората с тежки интелектуални затруднения,**
  - **кои неща от живота могат да представляват проблем за хората**

**с тежки интелектуални  
затруднения,**

- какво е обучение в общността,**
- какво е включващо обучение,**
- какво представлява проектът  
MINCE**



Теоретична рамка:  
увреждане, включване и  
обучение в общността



## **2. Теоретична рамка: увреждане, включване и обучение в общността**

Като се започне от описанието на моделите за уврежданията, глава 2 се отнася до целите за създаване на модел на включващо обучение в общността като метод на включване. Описани са предизвикателствата, пред които са изправени хората с тежки интелектуални затруднения. Правната рамка е подчертана. Представени са дефиниции, цели, ползи и различни подходи към социалното включване и включващото обучение в общността. В допълнение, глава 2 включва индекси и добри практики, които се отнасят до темата включване.



## Резюме на глава 2: Теоретична рамка

Тази глава фокусира върху различните възгледи по отношение на това

- какво е увреждане,
- какви са предизвикателствата пред хората с тежки интелектуални затруднения,
- защо трябва да включваме хората с тежки интелектуални затруднения в обществото,
- какво означава "обучение в общността" и "включващо обучение".

## **2.1. Увреждания – различни подходи**

Различните определения за увреждане могат да доведат до разнообразни рамки за разбиране на причините за уврежданията, предизвикателствата, пред които са изправени и които трябва да посрещнат, но също и определят различни подходи за интервенция. Медицинският модел, социалният модел, междусекторният модел и моделът, базиран на влиянието на средата/системата са четири основни модела, които се съсредоточават върху различни проблеми на уврежданията (Bricout et al. 2004). В контекста на проекта MINCE, са взети предвид биопсихосоциалният модел, моделът процес на създаване на увреждане (Disability Creation Process) и подходът, основан на човешките права на хората с увреждания. В тази глава са описани всички горепосочени модели.

### **2.1.1. Медицински модел**

Медицинският модел се фокусира върху симптомите на уврежданията, които могат да бъдат категоризирани и класифицирани. Интервенциите, базирани на този модел, са свързани с намаляването или елиминирането на патологията, разбрана като причина за това, че е под установените норми на интелектуално и адаптивно поведение (Rose 1985) или причина за неправилно функциониране и се фокусират върху намаляването на физическите или интелектуалните предизвикателства, пред които се изправя лицето на всеки етап от развитието си. Въпреки че медицинският подход помага за установяване на диагнозата, той не позволява да се предскаже бъдещото функциониране на хората с увреждания (Pelkonen et al. 1998). Това означава, че всеки човек с дадено увреждане има едни и същи образователни и социални потребности. Поради факта, че от тази гледна точка увреждането е нещо отрицателно, намиращо се само в индивида, това води до изключване на хората с увреждания от обществото като хора, които не могат да участват пълноценно в социалния живот поради биологични дисфункции. Този модел не се съсредоточава върху търсенето на колективни политически и социални решения, които да променят изключващата среда. (Matthews 2009).

### 2.1.2. Социален модел

Социалният модел възниква в отговор на критиката на медицинския модел за уврежданията. Този модел заменя традиционния медицински модел - в който увреждането се проявява от дефицитите на човек - до гледна точка, в която увреждането възниква от обществото. Пример: хората с проблеми във вербалната комуникация всъщност не са ограничени в среда, в която лесно могат да общуват чрез алтернативни методи за комуникация.

Поддръжниците на социалния модел за уврежданията твърдят, че обществото има тенденция да привилегирова групи, които функционират на определено ниво и изключва малцинствата, като хора с различни способности, от пълноценно участие в общностите (Hughes, Patterson, 1997). Британският социален модел твърди, че хората с увреждания са потискана социална група и дефинира *увреждането* като социално потисничество, а не като форма на увреждане (Shakespeare, Watson, 2002).

Реймънд Ланг (2001) заявява, че в социалния модел:

*Увреждането се намира в по-широка, външна среда и не може да бъде обяснено като последица от физическите и/или познавателните дефицити на индивида. По този начин, като се съсредоточава върху начина, по който социално се създава увреждането, социалният модел дава предимство на значението на политиката, овластяването, гражданството и избора. Освен това увреждането е резултат от невъзможността на обществото да осигури адекватни и подходящи услуги. (Стр. 3)*

В духа на социалния модел, хората с увреждания трябва да бъдат защитени от дискриминация, институционални, комуникационни и социални бариери. В тази рамка е задължение на институциите, обществото и политическата среда да прилагат условия, които отчитат нуждите на хората с увреждания. Силата на този модел е да отнеме отговорността за приспособяване от индивида и да я даде на обществото и да намали отрицателните културни разбирания, свързани с термина *увреждане*.

Ограниченията на социалния модел са свързани с пренебрегването на индивидуалните аспекти на опита на хората с увреждане. Освен това забравя, че в някои случаи най-подходящите интервенции не са на социално, а на медицинско или индивидуално ниво, напр. обучение на хора с ограничен или липсващ говор как да общуват чрез PECS (Picture Exchange Communication System).

### 2.1.3. Междусекторен модел

Междусекторният модел разглежда връзката между хората с увреждания и социалната среда и концептуализира как това взаимодействие е свързано с когнитивност, емоционални реакции и поведенчески модели (Bricout et al., 2004). Взаимодействието между хората и околната среда засилва или пречи на важни процеси на растеж и променя възприеманото въздействие и опит на хората с увреждания. Например, деца и юноши с нарушение от аутистичния спектър, живеещи в семейна среда, характеризиращи се с по-висока изразена родителска емоция, особено родителска критика/враждебност, показват все по-негативни поведенчески прояви с течение на времето, отколкото деца, живеещи в семейства с по-слабо изразени родителски емоции (Bader, Barry, 2014).

### 2.1.4. Екологичен подход, биопсихосоциален модел и процес на създаване на увреждане (disability creation process DCP)

Екологичният подход е модел, който съчетава три предходни измерения на индивида, обществото и взаимодействието между тях. Уврежданията са динамични и зависят от средата. Способността и увреждането съществуват като спектър, който зависи от взаимодействието между човека и факторите на околната среда (Morrison, 2013). Екологичният подход произхожда от *теорията за средата* на Левин, която подчертава поддържащото или възпрепятстващото въздействие, което околната среда би могла да има върху индивидуалното развитие и в Бронфенбренер (1977, както е цитирано в Майерс и др., 2012), който твърди, че развитието зависи от детето и набора от съществуващи

системи, в които детето се намира, например микросистемата - семейство, персонал, връстници; мезосистемата - непреки взаимоотношения като училищни системи, местна общност и съседи и накрая макросистемата - разбрана като културни влияния. Интервенциите, базирани на екологичната теория, разглеждат увеличаване на подкрепата и свеждането до минимум на бариерите в екологичните системи (Kaderavek, 2011 as cited in Recklein, 2011).

Екологичният подход е подобен на модела за уврежданията, предложен в статията *"Към общ език за функциониране, увреждане и здраве на Международната класификация на функциите, нарушената трудоспособност и здравето (ICF) - биопсихосоциалния модел*. В биопсихосоциалния модел увреждането се разглежда като резултат от взаимодействието между здравословните условия и факторите на средата - външни фактори на заобикалящата среда, например: социални нагласи, архитектурни характеристики, правни и социални структури и лични характеристики като пол, възраст, стил на справяне, социална история, образование, професия и др. Увреждане означава дисфункция на физиологични и психически нива, (значително отклонение или загуба на функциите на тялото), намалена активност и участие в житейски ситуации в контекста на факторите на околната среда, свързани с физическата, социалната среда и нагласите.

В подобна концепция (Fougeyrollas 2007) се предлага модела на процес на създаване на увреждане (*disability creation process DCP*), който определя увреждането като взаимодействие между личните фактори и факторите на околната среда. Личните фактори включват възрастта, пола, социално-културния произход, историята на живот, увреждания (като мозъчни лезии, хромозомни аномалии и мускулна слабост), които могат да повлияят на моториката, общуването, интелекта и способностите на човека (потенциал за извършване на физически или умствени дейности).

Факторите на средата се отнасят до социалното измерение (нагласи и възприятия на други хора, социално-културен и политически контекст,

обществени организации и др.), а физическите измерения (архитектура, инфраструктура, достъп до места и помощни технологии). Околната среда може да бъде анализирана и в контекста на съществуващите пречки като липса на средства, стандартни комуникационни системи, социални норми и аспекти, които улесняват функционирането, напр. новите комуникационни технологии като пиктограми на обществени места или подкрепа, получена от други хора (професионалисти, ментори, учители и др.).

В този модел взаимодействието между личните фактори и факторите на средата може да доведе до овластяващи ситуации и социално участие, при които хората да могат да водят достоен живот, като развиват социални взаимоотношения, да общуват и изпълняват дейности, подходящи за възрастта, напр. участие в училищни мероприятия, подготовка на закуски, търсене на работа въпреки затруднението на даден човек. От друга страна, в противоположни ситуации, ако не се прави нищо, което да помогне на индивида да преодолее пречките на средата. Тази неспособност за действие в дадена среда води до увреждане.

*Биопсихосоциалният модел, екологичният модел за уврежданията, а също и моделът процес на създаване на увреждане (Disability Creation Process DCP) са тези, които са взети под внимание в контекста на проекта MINCE. Тези подходи насърчават търсенето на решения, които дават възможност за пълноценно участие на всеки от членовете в обществото и подчертават жизненоважната роля на адаптирането на околната среда към нуждите на хората с тежки интелектуални затруднения.*

### **2.1.5. Подход, базиран на човешките права**

Моделът на подхода, основан на правата на човека, е създаден, за да преодолее множеството модели на дискриминация и социално изключване. Моделът се базира на основните принципи за правата на човека и основните принципи на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (CRPD). Съгласно международните закони за човешки права, всички хора са равни и



имат едни и същи права. В медицинския модел хората с увреждания се нуждаят от обществото само за медицинско лечение и рехабилитация. Обратно на това, подходът, основан на правата на човека, подчертава премахването на множеството бариери пред включването. Нещо повече, в медицинския модел хората с увреждания обикновено се разглеждат като пасивни получатели на услуги и имат много малко роли или отговорности и имат ограничена възможност да оказват влияние върху услугите, които им се предоставят. Подходът, основан на правата на човека, ориентира хората с увреждания като активни участници в системите за услуги, предоставяни от правителството и доставчиците на услуги. Според Таня Д. Уайтхед и Джоузеф Б. Хюи (2004 г., както е цитирано в документа "Разработване на подход, основан на правата на човека, за прилагане на механизмите в сектора на развитие на услугите"):

*Става ясно, че истинският избор означава реални възможности, контрол на процеса на вземане на решения и контрол на ресурсите и това ще измести контрола от системата към контрол, извършван от лицето. Ако се случи промяна в контрола от този тип, това би имало дълбоки последици за взаимоотношенията между подкрепящите хора, организацията на услугите и подпомагането и хората с увреждания, които използват тези услуги ежедневно. (параграф 9)*

Този модел поставя акцент върху популяризирането на горепосочените правила:

- увреждането на човека трябва да се разглежда като елемент на естественото разнообразие, на същата основа като пола, етническата принадлежност и трябва да се третира с уважение
- хората с увреждания трябва да бъдат овластени да участват във всички сфери на обществото, включително свободата да правят своя избор и да контролират собствения си живот
- задължение на правителствата е да създават благоприятна среда за пълно включване на всички хора с увреждания и да изграждат общества,

в които гражданите с интелектуални затруднения са приети, осигурено им е настаняване и могат да участват пълноценно в социалния живот

- следва да се насърчава диалогът между хората с увреждания и заинтересованите страни относно постигането на равни права за хората с увреждания

Подходът, базиран на човешките права е модел, който следва да се прилага на всички нива на управление на организациите, програмите и проектите, свързани с инфраструктурата (например жилищно настаняване, водоснабдяване и канализация) и в социалния сектор (здраве, образование, социална защита).



## Резюме на глава 2.1

**Има много начини, по които се мисли за уврежданията:**

Някои хора мислят, че увреждане означава когато някой не може да постигне определено ниво на способности и здраве като повечето други хора.

- Това се нарича **медицински модел**.

Някои хора мислят, че увреждането е породено от пречки в средата.

- Това се нарича **социален модел**.

Някои хора мислят, че увреждане е нещо по средата между тези два модела.

Тези модели са наречени:

- **Междусекторен модел**
- **Биопсихосоциален модел**
- **Екологичен модел за уврежданията.**

## **2.2. Специфични нужди на хората с тежки интелектуални затруднения**

Значителни като брой доказателства са показали много области на трудности, които хората с тежки интелектуални затруднения трябва да преодолеят. Този раздел показва избрани аспекти на специфичните нужди и проблеми, характерни за хората с интелектуални затруднения (особено тези с умерени до тежки увреждания). Всички те са свързани с проблеми на социалното изключване.

### **2.2.1. Когнитивни процеси и учене**

По принцип когнитивно функциониране означава способността да се наблюдава и получава информация за света, да се съхранява информация в паметта, да се решават проблеми, да се мисли и формулира (Solso, 1998). При хората с тежки интелектуални затруднения се проявяват от по-неефективни основни когнитивни процедури, като внимание напр. (способност да се избере подходящата информация от заобикалящата среда) или памет. Хората с интелектуални затруднения може да имат проблеми със съсредоточаване на вниманието върху съответните аспекти на ситуацията (Dionne et al. 1999, as cited in Mercier, Beaudoin, Drolet, 2015). Те имат дефицит на работна памет, трудно им е да си припомнят елементите на информацията, която трябва да бъде обработена, имат по-малък капацитет на работната памет, не могат да използват стратегии за запаметяване (например наум да си повтарят информация) и да възстановят информация, която вече е била съхранена (Hessels-Schlatter, 2006; Courbois, 2006 as cited in Mercier et.al., 2015). Трудностите при заучаване, включително трудностите при обобщаването при използването на вече придобити знания и умения в нов контекст, също са често срещани (Dionne et al., 1999, as cited in Mercier et.al, 2015). Хората с тежки интелектуални затруднения са склонни да учат по-бавно от своите връстници и се нуждаят от многократни, чести показвания на естествени знаци, за да учат най-ефективно (Snell, Brown, 2011). За да се отговори на тази нужда, е важно да се търсят различни подходи в обучението.

### 2.2.2. Комуникация

Въпреки че хората с тежки интелектуални затруднения проявяват желание да участват в социални дейности и да общуват, те често изпитват комуникационни трудности. Проблемите с дикцията или неточният, лош речник могат да доведат до проблеми при изразяването на идеи, нужди или разбиране на сложни изречения и поддържане на смислен разговор. Въпреки че са създадени редица алтернативни подходи, използващи жестове, изображения, символи и невербални знаци, за да подскажат или заменят изговорената дума и да подобрят разбирането по време на комуникационния процес, комуникационните бариери все още затрудняват участието в обществото (Dionne et al., as cited in Mercier et al., 2015). В много случаи комуникацията при хора с увреждания трябва да бъде подкрепена от аугментативна и алтернативна комуникация (AAC), която се определя като различни стратегии, които поддържат речта и максимизират способностите и възможностите за участие в ежедневната среда. AAC включва всички форми на комуникация, които се използват за изразяване на мисли, нужди, желания и идеи, и подпомага разбирането. Има две форми на AAC, т. н.

- AAC без помощни средства - комуникационни стратегии, които не изискват използване на външни средства и се основават на използването на собственото тяло - като поглед, изражение на лицето, жест, посочване, език на тялото, тон на гласа.

AAC с помощни средства - стратегии, включващи използването на външни елементи като графици, разписания, средства за подкрепящ избор, community request cards, комуникационни табла, говорещи дюшеци, системи на комуникация чрез обмен на картини (PECS), Pragmatic Organization Dynamic Display (PODD), табла с азбуката, картинки, букви или словосъчетания, фотографии, реални предмети (технология нисък клас AAC) или компютър, устройства за генериране на реч (високи технологии)

Повече информация за ACC е достъпна на:

[http://www.adhc.nsw.gov.au/\\_\\_data/assets/file/0011/302402/Augmentative\\_and\\_Alternative\\_Communication\\_Practice\\_Guide.pdf](http://www.adhc.nsw.gov.au/__data/assets/file/0011/302402/Augmentative_and_Alternative_Communication_Practice_Guide.pdf)

### **2.2.3. Социални взаимодействия**

Като деца и възрастни, хората с тежки интелектуални затруднения прекарват повече време сами, отколкото техните връстници без увреждане, а социалните взаимоотношения се ограничават предимно до платен персонал, семейство и други хора с интелектуални затруднения. Контактите с приятели, сред хората с най-дълбоки увреждания са по-рядко срещани (Heinrich, Gullone, 2006., Stancliffe et al., 2010 as cited in Gilmore, Cuskelly, 2014).

Проучванията показват, че хората с тежки интелектуални затруднения отчитат по-високи нива на самотност в сравнение с другото население. Смята се, че почти половината от хората с увреждания са хронично самотни, в сравнение с 15-30% от хората без увреждания (Heinrich, Gullone, 2006; Stancliffe et al., 2010 as cited in Gilmore, Cuskelly, 2014). Тези заключения са валидирани и за групата от 8 до 13-годишни момчета с леки интелектуални затруднения, за които се твърди, че са по-самотни от своите връстници (Luftig 1988). Съществува и разлика между учениците със специални нужди, които са посещавали масови или специални училища. Симптомите на самота и депресия са по-чести в специалните училища в сравнение с училищата, в които учениците с увреждания включени в общообразователните класове. (Heiman, 2001). Подобни резултати са наблюдавани при проучвания на възрастни. Намирането на метод за предотвратяване на самотата е жизненоважна цел, поради връзката между самотата и депресията. (Miller, Heller, Smith, 2006; Lunsky, 2004; Merrick et al., 2006 as cited in Gilmore, Cuskelly, 2014).

Самотата може да бъде свързана с наблюдението, че въпреки възможността за приятелство, хората с увреждания могат да имат трудности да изградят реципрочни взаимоотношения, което води до много по-малки социални

мрежи в сравнение с хората без увреждания, което представлява значителна пречка за включването (Gowar et al., 2014).

#### **2.2.4. Самооценка и мотивация**

Хората с умерени до тежки интелектуални затруднения са в риск да преживеят повече неуспехи през живота си, което оказва отрицателно влияние върху чувството им за самооценка и представа за собственото аз. В контекста на ученето и участието в обществения живот, това може да доведе до по-голяма нужда от социална подкрепа и одобрение или до отказ да се изпълни задача. Поради тясната връзка между чувството за самооценка и мотивация, учениците с умерени и тежки интелектуални затруднения са склонни да не се интересуват от нови задачи, да подценяват ограниченията, лесно да губят мотивация и да се откажат, когато срещат проблеми. Те са по-мотивирани защото повече искат да избегнат провал, отколкото да бъдат успешни. (Dionne et al., 1999, as cited in Mercier et al. 2015).

#### **2.2.5. Физическо здраве и моторика**

Хората с тежки интелектуални затруднения често изпитват проблеми с общи и фини двигателни умения, вазомоторна координация, сензорна модулация, баланс, позициониране и схема на тялото. Това увреждане на физическите и физиологичните характеристики при хората с тежки интелектуални затруднения оказва влияние върху нивото на автономност в ежедневните дейности, свързани с отдих и работа, като обличане, пътуване, боравене с предмети, изпълнение на задачи или участие в спорт (Mercier et.al. 2015). Неучастието в социални дейности и заседналият начин на живот води до неблагоприятно положение през целия живот на хората с интелектуални затруднения. При тях физическото и психическото здраве е по-лошо, има липса на упражнения и по-лоша диета в сравнение с хората без увреждания (Emerson, Hatton, 2014; Lante et al., 2014).

Поради връзката между начина на живот и хроничните заболявания, те са по-склонни към наднормено тегло и затлъстяване,

хипертония и сърдечносъдови заболявания (McGuire et al. 2007). Интервенциите, насочени към социалното включване, премахването на екологичните бариери, участието в смислени дейности, подкрепата при планирането, организирането, обучението за пътуване, управлението на средствата и комуникацията могат да подобрят не само умственото, но и физическото здраве на хората с интелектуални затруднения.

### 2.2.6. Моделът Качество на живот

Качество на живот (QOL) е понятие, което идентифицира това, което е важно, необходимо и удовлетворяващо в човешкото съществуване. Тъй като хората с увреждания биха могли да бъдат засегнати от изброените по-горе фактори, които намаляват удовлетворението от живота, от съществено значение е да се оцени и подобри тяхното благополучие. Има много опити да се интегрират съществуващите подходи за качество на живот, като се вземат предвид понятията за включване и овластяване. Шалок (Schalock et al. 2010) заявява, че качеството на живот е мултидименсионален феномен, съставен от лични характеристики и фактори на околната среда, които влияят на човешкото функциониране. QOL се подобрява от самоопределянето, ресурсите, целта в живота и чувството за принадлежност. То се състои от няколко основни концепти, области и индикатори, които се споделят между хората. Трите основни фактора на QOL могат да бъдат описани като:

1) Независимост - този фактор е свързан с оценката на две области:

- Личностно развитие, за което индикатори са:
  - o образователен статус
  - o лични умения
  - o адаптивни поведения
- Самоопределяне, за което индикатори са:
  - o способност за правене на избор и вземане на решения
  - o ниво на автономност и личен контрол
  - o съществуване и постигане на лична цел



2) Социално участие - този фактор е свързан с оценката на три области:

- Междудуличностни отношения, за което индикатори са:
  - o социални мрежи
  - o приятелства и социални дейности
  - o взаимоотношения
  - o връзки
- Социалното включване, за което индикатори са:
  - o участие и интеграция в общността
  - o роля на общността
  - o получаване на подкрепа от общността
- Права, за което индикатори са:
  - o спазването на човешките права, равнопоставеност и достойнство
  - o наличен достъп до правосъдие

3) Благосъстояние - този фактор е свързан с оценката на три области:

- Емоционално благополучие, за което показатели са:
  - o усещане за безопасност и сигурност
  - o положителни преживявания
  - o чувство на удовлетворение
  - o наличие на аз-концепта
  - o липса на стрес в живота
- Физическо благополучие, за което индикатори са:
  - o състояние на физическото здраве и храненето
  - o възможности за възстановяване и отдих
- Материално благосъстояние, за което индикатори са:
  - o финансово състояние
  - o статус на заетост
  - o жилищен статус
  - o притежания.

QOL се измерва чрез субективна оценка (например, възприемане на удовлетвореността от областите на живот) и/или обективна оценка (напр.

показатели за личен опит и житейски обстоятелства). В процеса на оценяване трябва да бъдат включени както лицата с интелектуално затруднение, така и тяхното най-близко обкръжение. Подходът на QOL работи, за да гарантира, че хората с увреждания и техните семейства изпитват високо ниво на удовлетвореност от живота и благополучие, въпреки индивидуалните проблеми и ограничения (Samuel, Rillotta, Brow, 2012) и измерването на индивидуалното QOL трябва да бъде в основата на интервенциите и подкрепата.

В изследването на Морис (Morisse et al., 2013) е доказано, че конструктът QOL изглежда има универсални свойства. Участниците в изследването (професионалисти, работещи с хора с интелектуални затруднения или хора с проблеми в психичното здраве) са помолени да помислят и да споделят какво е мнението им за *качеството на живота* като цяло и какво е за членовете на семейството/клиента: *кои неща са важни, за да може да се говори за качествен живот на хората с интелектуални затруднения и психично здравни проблеми и конкретно за членовете на вашето семейство?* В следваща стъпка, данните от дискусиите са групирани в осем области на конструкта QOL, разработени от Шалок и други професионалисти, от операционни области в показатели. Изследването потвърждава релевантността на осемте области на концепта модел на QOL на Шалок (2010 г.). Най-важните области на качеството на живот, които професионалистите регистрират са: емоционално благополучие, междуличностни отношения и самоопределяне. По време на втората фаза професионалистите трябва да разграничат показателите за всяка област и регистрират важността на:

- свобода на избора и свобода като цяло
- външни граници, които осигуряват безопасност и структура
- подкрепа с професионално ориентиране
- възможност за поддържане на дълготрайни взаимоотношения,
- възможност да се води живот, подобен на живота на хората без увреждания (с партньор, работа, къща, деца, приятели)
- приемане от другите,

- близост с лицата, които се грижат за тях и членовете на техните семейства,
- структуриран живот,
- положително внимание, потвърждение и приемане на сериозно
- зачитане на отграниченията при лицата с интелектуални затруднения,
- спокойно време
- ненатоварване на клиентите с прекалено изискващи задачи
- приемане, любов, сигурност, безопасност
- медитация.

Други проучвания обаче показват, че демографските променливи (например пол, статус на заетост, икономическо благополучие) играят значителна роля при разграничаването на възприятието за важността и използването на някои области на QOL сред хората с интелектуални затруднения и техните родители (Kober, 2010). Може да се заключи, че оценката и подобряването на качеството на живот на хората с тежки интелектуални затруднения трябва да се адаптира към възприятията и предпочитанията на индивида.



## **Резюме на глава 2.2**

**Тази глава описва нуждите на хората с тежки интелектуални затруднения.**

**Тя е за:**

- концентрация и памет,
- учене,
- комуникация,
- нужда от принадлежност,
- мотивация,
- здраве.

**Важно е да се окаже помощ, за да се решат проблемите им.**

Като всички други хора, те имат право на щастие в своя живот!

Качеството на живот е идея, която ни помага да решим дали хората са щастливи в своя живот.

## 2.3. Социално включване

### 2.3.1. Екологичен подход към включването

Включването е сложен, социо-политически процес, който включва социална промяна (Bushnell and Rappaport, 1971; Lurie, 1970; Stetson, 1984 as cited in Wiśniewski, Alper, 1994), МакКонки (McConkey 2009, as cited in Simplican et al., 2015) разбира включването като взаимодействие с другите и достъп до съоръжения в общността. Подобно на Бейтс и Дейвис (Bates and Davis 2004 as cited in Simplican et al., 2015) - достъп до дейности, социални роли и взаимоотношения с граждани без увреждания. Форестър-Джоунс (Forrester-Johnes et al. 2006 as cited in Simplican et al. 2015) разширява дефиницията до социално интегрирани подкрепящи взаимоотношения в общността, които включват икономическо и социално участие. Симпликан (Simplican et al. 2015) забелязва, че всички дефиниции, които са открити в литературата, се фокусират върху две области - междуличностни отношения и участие на общността.

Екологичният модел на социално включване разглежда как индивидуалните, междуличностните, организационните, общностните и социално-политическите променливи влияят върху междуличностните взаимоотношения и участието в общността, които се разбират по следния начин:

- о Индивидуалните условия означават ниво на функциониране, знание, мотивация и лични цели на човека, които могат да повлияят на щастието, самочувствието и чувството за принадлежност по време на процеса на социално включване.
- о Междуличностните условия включват взаимоотношения със семейството, приятели, персонал, нива на уважение и доверие и социален капитал, нагласи на членовете на социалните мрежи. Работата в тази област дава възможност на хората с увреждания да поддържат връзки и да участват в общностите и биха могли да

предотвратят напр. дискриминация на работното място или физическо насилие.

- о Организационно условие означава отчитане на социално-икономическия статус на индивида или семейството, социалния капитал, семейната култура, културата на защитеното жилище, мисия, отношението на по-висшите служители, възможности за обучение на персонала, достъп до комуникационни услуги и организационните култури в общността, като църкви, училища, центрове за заетост и правоприлагащи органи. Организационните резултати от социалното включване могат да включват промени в организационната култура, за да се засили ефективността на индивидуалните и междуличностни условия.
- о Условията в общността включват вид настаняване, като големина на жилището и местоположение, онлайн общности и ресурси, наличност и достъп до подходящи услуги и транспорт, както и обществени нагласи и стереотипи.
- о Политическите условия включват закони и правоприлагане (Quinn, Doyle, 2012; Vanhala, 2011 cited in Simplican et al., 2015), пазарни сили (Hermsen et al., 2014 cited in Simplican et al., 2015), перспективи в държавата и опита в предоставянето на услуги (Power, Kenny, 2011 cited in Simplican et al., 2015).

Интервенциите, концептуализирани в рамките на екологичния модел, трябва да се осъществяват в организации, общности и политически климат, които са подкрепящи (Sallis, Owen, Fisher, 2008 cited in Simplican et al., 2015) за да поддържа тяхната ефективност

Най-съвременната концепция е идеята за включващи общности (Gowar et al., 2014) в която участието и включването изисква ангажираност на всички членове на общността и признаване на необходимостта всички индивиди да бъдат еднакво включени в общността. Присъствието в една общност не трябва да бъде само физическо, но и психологическо, напр. чрез създаване на условия за автономия по отношение на личните решения за участие в общността.

Дженкин и Уилсън (Jenkin and Wilson 2009 as cited in Gowar et al., 2014) разграничават "индивидуалната личностно центрирана работа" в отговор на потребностите на човек с увреждания, възможностите, създадени в общността, където членовете на общността се застъпват за нуждите на хората с увреждания и по-широко ниво на промяна в общността, свързана с осигуряване на ресурси, придобиване на умения, познаване и разбиране на различните социални групи, които могат да включват или да бъдат ръководени от хора с увреждания като агенти на промяната.

Моделът за включване в общността MINCE е метод, който би могъл да направи общностите по-включващи чрез моделиране на приемането на хората с увреждания, предоставяне на точна информация за хората с увреждания и създаване на възможности за взаимодействие между хората с увреждания и хората без увреждания при равни условия.

Например, уъркшоп за готварство, в който участват както хора без интелектуални затруднения, лица с тежки интелектуални затруднения, така и лица с леки затруднения като самозастъпници посредници, може да промени погрешното възприемане на хората с увреждания като "различни", чиито възможности за живот са ограничени, които не могат да участват в социални дейности и да си взаимодействат, и да ги възприемат като хора, които могат да участват равностойно в обучение, имат същите нужди като хората без увреждания (напр. нужда от личностен растеж, удовлетворение) и които могат да се научат на подобни дейности

### **2.3.2. Цели и ползи от социалното включване**

Социалното включване има многобройни положителни ефекти върху хората и цялата общност. Увеличава щастието, самочувствието, доверието, психическото здраве (Forrester-Jones et al., 2006, cited in Simplican et al., 2015), общото благосъстояние и усещане за уникалност и способност за вземане на решения у лица с интелектуални затруднения (Johnson et al., 2002; 2009 as cited in Simplican et al. 2015). Хората, които имат по-широки социални знания и



умения, могат да служат като модели, да оказват подкрепа и да дават възможност на хората с тежки интелектуални затруднения да придобият увереност в развиването на връзки с хора от същата възрастова група (Mercier et al. 2015). На ниво общество, това намалява негативните нагласи, стереотипите, стигмата и дискриминацията (Johnson et al. 2009; Mahar et al., 2013; Power, 2013 cited in Simplican et al., 2015), повишава безопасността на общността и защитава от злоупотреби. (Power, 2013, Quinn, Doyle, 2012 cited in Simplican et al., 2015).

Много такива констатации показаха, че включването на хората в обществения живот и подпомагането им да изградят кръг от взаимоотношения има положителен ефект върху общото благосъстояние и психичното здраве. В проучване на Уилсън, Жак, Джонсън, Брадъртън (Wilson, Jaques, Johnson, Brotherton 2016), е създадена социална група за клиенти на службата за заетост за хора с увреждания (DES), за да се улесни социалното включване. Целта на групата е да помогне на участниците да развият приятелства, да овладяват социални умения и да придобият увереност в използването на различни услуги. Членове на персонала са координирали месечните мероприятия в почивните дни, като посещение на концерт на местна група на живо или посещаване на кафенета или ресторанти. Десет членове на тази група са избрани, за да участват в изследвания, които потвърждават полезността на тази програма. Качествените открития доказват, че участниците променят начина си на живот към по-здравословен, активен и по-пълноценен живот, което ги насърчава да бъдат физически по-активни. Разширяването на социалната мрежа на всички участници им дава чувство за принадлежност и подкрепа. Участието в социална група противодейства на самотата, разширява кръга от хора, на които биха могли да се обаждат, дава им усещане за по-добро благосъстояние и повишава уменията им да пътуват и други функционални умения (Wilson et al., 2016).

Освен това, положителните резултати от включването също са доказани при интервенции, включващи хора с тежки увреждания. Много проучвания

документират, че включването на клиенти с тежки увреждания предоставя повече възможности за комуникация и социални взаимодействия, както и модели на подходящо за възрастта социално поведение. (Wiśniewski, Alper, 1994).

Както беше посочено в предишната глава, включването означава също така да се осигурят подходящи условия на живот в общността, например такъв вид жилища, които, за разлика от сегрегиращите такива, позволяват редовен контакт с цялото общество. Три десетилетия проучвания за деинституционализация установиха, че хората, които се местят от институции в по-малки домове в общността, са по-щастливи, по-здрави, имат по-голям контрол над живота си и са по-способни да функционират самостоятелно (Larson, Lakin, Hill, 2013). Изследванията по проекта "Национален основен индикатор" доказват, че видът резиденция влияе върху общите възможности за избор и вземане на решения, свързани с това къде се живее, работи и какво се прави през деня (Bradley et al., 2015). Да живееш в собствен дом с подходяща подкрепа прави хората по-малко самотни, по-здрави, по-добре финансово и по-доволни от живота си (Tichá et al., 2013).



## **Резюме на глава 2.3**

### **Какво е социално включване?**

Това е когато хората с интелектуални затруднения могат :

- да правят същите неща като другите хора,
- да учат и работят,
- да се срещат с други хора,
- да правят собствен избор.

Това е когато те се чувстват добре дошли:

- навсякъде,
- на улицата,
- в магазина,
- в киносалона.

Това е когато всеки говори директно с тях и вижда техните нужди и ги уважава.

## 2.4. Включващо обучение, обучение в общността и модела личностно центрирано планиране

### 2.4.1. Какво е обучение в общността?

Концепцията за включващо обучение в общността е прилагането на екологичния модел за уврежданията в образователен контекст. Целите на включващо обучение са: да променят образователната среда, да бъдат достъпни за хората с увреждания, да променят начина, по който хората с увреждания се възприемат от обществото и да трансформират институциите, политиките, практиките и процедурите от самото начало (Gowar et al., 2014). Включващото обучение е от решаващо значение за премахване на стереотипи, отстраняване на бариерите и осигуряване на области за хората с увреждания, в които да придобият умения и знания.

Конъли (2010) изследва областта на обучението в общността, преглеждайки историческите му основи и приложения. Той стига до извода, че концепцията за обучение в общността е насочена към няколко измерения.:

- отговаря на нуждите на членовете на общността, насърчава колективизъм, самоувереност и самопомощ
- интегрира "труднодостъпни" хора в общността, като им предоставя възможност за развитие, рехабилитация, образование и заетост
- създава възможност за изграждане на връзка между участника в обучителния процес и обществото
- това е неформална/либерална форма на образование, която включва хората на всеки етап от развитието им
- се основава на принципите на социалната справедливост.

Концепцията за обучение в общността е близка до концепцията на Даймонд (2012) за *обвързана с общността инструкция*, която означава обучение на професионални или непрофесионални умения и извършване на дейности в естествен контекст - като поръчване на обяд в ресторант, извършване на покупка в кафенето и т.н.

В *Стратегията за учене през целия живот в Австрия, LLL: 2020*, обучението в общността е една от десетте насоки за действие, които трябва да бъдат усъвършенствани и разширени като неразделна част от ученето през целия живот. Обучението в общността се отличава с *обвързване на образователната работа и работата на общността и/или регионалното развитие, създава възможности за учене в общността и за общността и засилва участието и овластяването на социално слаби хора* (Wagner, et al. 2013).

Като обобщение, включващото обучение в общността би могло да се определи като неформален, социален, самостоятелен процес на обучение, който е на ниско ниво и е достъпен за хора с увреждания, чието увреждане се разбира като измерение на човешкото разнообразие. Той включва получаване на теоретични знания и практически умения заедно с други хора. Обучителните заведения трябва да бъдат променени, за да се намалят бариерите за достъп в обществото.

#### **2.4.2. Включващо обучение – различни подходи**

Има различни подходи на включващо обучение. Класическото определение за включващо обучение описва това понятие като създаване на обучителна среда, в която разнообразни ученици се учат един до друг и участват в същите часове, извънкласни дейности, спорт, срещи, пиеси и т.н. Хората с тежки интелектуални затруднения в обучителна среда обикновено са подкрепяни от професионалисти /един на един/, което води до ограничени социални взаимодействия и ангажираност на учениците (Carter et al., 2015). Постоянното присъствие на подкрепящи парапрофесионалисти може непреднамерено да възпрепятства включването чрез физическо разделяне и да попречи на учениците да си сътрудничат със съучениците си, да намалят готовността за започване на разговор или да насърчат зависимостта от парапрофесионалистите. Идеята за подкрепа от връстници е една от базираните на доказателства алтернативи на този модел, при който парапрофесионалистите или учителите по специалността стават

фасилитатори, които подпомагат и насърчават учениците да подкрепят своите връстници.

3. Има много стратегии за включване, с участие на връстници в процеса на учене. Една от стратегиите, предложени от Вишниковски и Алпър (1994), е идеята за гъвкаво и кооперативно групиране, формиращо групи от ученици въз основа на общи интереси, стил на учене или приятелства. Групата хора, които учат заедно, може да бъде хетерогенна и всеки ученик да бъде подкрепян от цялостното представяне на групата.
4. Благодарение на развитието на иновативни технологии, използването на компютърни помощни средства и помощни технологии също е стратегия, която помага за включването на хора с тежки увреждания чрез увеличаване или улесняване на комуникацията, четенето, писането или извършването на аритметични задачи. Технологичните помощни средства могат да бъдат използвани за развиване на важни умения и подобряване на качеството на социалните взаимодействия (Хорнер, Бъд, 1983; Вишниковски, Седлак, 1992, както е цитирано във Вишниковски, Алпър, 1994).
5. Друга стратегия е да се улесни приятелството между учениците с и без увреждания, например чрез обучение на ученици без увреждания да бъдат специален приятел на ученици с тежки интелектуални затруднения на площадката, в класната стая или по време на извънкласни дейности. Освен това стратегията включва обучение на хора с тежки увреждания на поведение в приятелски отношения, напр. (Horner, Budd, 1983; Wisniewski, Sedlak, 1992, as cited in Wiśniewski, Alper, 1994).
6. Последната позната идея е стратегия на обучители връстници, които могат да преподават специфичен набор от умения на друг ученик, напр. социални умения, даване на указания и овладяване и затвърждаване на знания. Тя може да се използва в широк спектър от задачи и да се прилага в различни условия.
7. МакЛийн (McLean et al. 2009 г.) идентифицира факторите, обосноваващи успеха на подкрепата от връстници като ясно определение на ролите, достъп до обучение и подкрепа от връстници и подкрепа за

персонала, за да се гарантира, че са част от по-голям екип. Проектът MINCE е съгласен с тези правила и създава обучителна програма и насоки за самозастъпници посредници и обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания. MINCE предлага нов подход към включващото обучение, при който самозастъпници посредници с леки интелектуални затруднения могат да придружават хората с тежки увреждания в нови дейности и възможности за учене.

#### **2.4.3. Цели и ползи от включващото обучение в общността**

Включващото обучение, което се разбира като включващо учениците с увреждания в общообразователните класни стаи, има различни положителни резултати. Доказано е, че учениците, които са се преместили в общообразователна класна стая от специални образователни условия, се подобряват по отношение на прояви, отговарящи на възрастта, функционално и общо развитие (Hunt, Farron-Davis, 1992 as cited in Bui et al., 2010), както и като базисни умения като грамотност.

Освен това, ученето в общообразователна класна стая е положително свързано с по-малко отсъствия от училище, по-малко прояви на деструктивно поведение и по-добри резултати след гимназията в областта на заетостта и независимия живот (Wagner et al., 2006 as cited in Bui, 2010). В проучване, изследващо как напредъкът в математическите умения е свързан с образователните условия е установено, че 41,7% от учениците, които се обучават с връстниците си без увреждания, са постигнали напредък в математиката в сравнение с 34% от учениците, обучаващи се в традиционните специални образователни условия (Waldron, Cole, Majd, 2001 as cited in Bui et al., 2010). Значимо подобрене в правописа, социалните науки и други академични показатели се наблюдава в проучване, което изследва използването на общообразователно обучение, съчетано с подкрепа от връстници (Pomerantz, Windell, Smith, 1994 as cited in Bui et al., 2010).

Няколко изследвания доказват, че учителите вярват, че включващото обучение помага на учениците да се подготвят за живот след училище, позволява на учениците да използват придобитите умения в нови условия, увеличава социалните взаимоотношения и независимостта и подобрява тяхната самооценка. (Agran et al., 1999; Langone et al. 2000, as cited in Bui et al. 2010).

Включващите паралелки помагат на учениците да придобият способности не само от областта на академичните знания. В проучване от Макгрегър и Вогелсберг (1998) учениците демонстрират по-високи нива на социално взаимодействие с връстници без увреждания и подобрени социални компетенции и комуникационни умения. Други продължителни проучвания показват, че учениците във включваща среда имат значително по-високи средни резултати в АСС (Оценка на социалната компетентност) след двугодишен период. Докато, учениците в класически образователни условия също имат постижения, но те не са статистически значими.

Това положително въздействие на включващото обучение се наблюдава сред връстниците им без увреждания. Макгрегър и Вогелсберг (1998) съобщават, че включването не влияе отрицателно на резултатите на учениците без тридности в обучението, а им дава нови възможности за учене и включва учениците в отношенията им с учениците с увреждания. Според Дейзингер (Deisinger 2000 as cited in Gowar et al., 2014), директните междуличностни контакти с хората с увреждания е най-важният фактор за промяна на нагласите и предизвикване на съпричастност у хората без увреждания.

#### **2.4.4. Ползите от подкрепа чрез самозастъпничество посредничество като подход за включващо обучение**

Социалните и академични ползи от споразуменията за самозастъпническа посредническа подкрепа, които са един от подходите към включващото обучение, се разглеждат в редица научни изследвания. В проучване, проведено



от Картър (Carter et. al. 2016) 99 ученици с тежки увреждания, 106 самозастъпници посредници и 51 служители от училищата са участвали в експеримент, чиято цел е да се оцени ефикасността и социалната валидност на самозастъпническата посредническа подкрепа и интервенции. Група ученици, получаващи подкрепа от възрастни, са сравнявани с ученици, участващи в споразумения за самозастъпническата посредническа подкрепа. За всеки ученик, на когото е имало възможност да се предостави самозастъпническа посредническа подкрепа, един или повече ученици от един и същ клас са поканени да станат самозастъпници посредници. След един семестър се наблюдава, че учениците в групата със самозастъпници посредници имат значително по-голяма промяна в общото взаимодействие с връстници, академична ангажираност (увеличена с 6,9%), социално участие и проявяват по-голям напредък по отношение на индивидуални социални цели.

Също така, в проучване на Брок (Brock et al. 2015), благоприятни ефекти се наблюдават и при групата от ученици с тежки увреждания, които участват в споразумения за самозастъпническа посредническа подкрепа. Те натрупват повече социални взаимоотношения, имат достъп до по-широк спектър от социална подкрепа, поддържат или увеличават академичния си ангажимент, прекарват по-малко време в непосредствена близост до парапрофесионалисти и развиват повече приятелства.

#### **2.4.5. Личностно центрирано планиране**

Личностно центрираното планиране е друг концепт, който е от решаващо значение по отношение на включването. Той може да се определи като начин за идентифициране на личните предпочитания, свързани с много аспекти на живота и преценка какъв вид подкрепа е необходима за постигането на тази цел, откриването на добри положителни страни в реалния живот, търсенето на възможности за избор, включване на други хора (членове на семейството, приятели, застъпници, доставчици на услуги, групи от местните общности),

които да подкрепят процеса на разработване на план и реализирането му на практика. Личностно центрираното планиране би могло да осигури на хората с увреждания:

- възможност да се оцени цялостния живот и неговото качество
- възможност да се изследват собствените силни страни, капацит и вече постигнати цели
- възможност да прави избор за собствения живот и да се планират редица неща, които да бъдат постигнати в близко бъдеще
- възможност да се формулират стъпки, които трябва да бъдат предприети, за да се постигнат личните цели
- насърчаване на застъпничеството за предоставяне на услуги и избор, които биха подобрили живота.

В документа *"Насоки за личностно центрирано планиране в предоставянето на услуги за хора с увреждания в Ирландия"*, формулирани от Националния орган по въпросите на хората с увреждания (НДБР), се предлагат следните стъпки, за да се създаде полезен личностно центриран план:

- о създаване на рамка, което означава насърчаване на хората с увреждания и всички около тях да развиват позитивно мислене за себе си, овластяване на хората с интелектуални затруднения и техните семейства да поемат контрол над живота си, създаване на възможности за хората с увреждания да изразяват своите предпочитания, развиване на устойчива личностно центрирана култура в рамките на организациите, работещи върху развитието на общ климат в местните общности, който подкрепя хората,
- о изясняване на ролите и отговорностите по отношение на всеки отделен човек, група и организация, които участват в личностно центрираното планиране и идентифициране на възможно всяко обучение и подкрепа, които ще бъдат необходими,
- о идентифициране на фасилитаторите и гарантиране, че те са адекватно обучени и опитни,

- о създаване на механизми за непрекъснато общуване, управление на плановите и мониторинг, оценка, преглед и развитие на процеса на личностно центрирано планиране.

Съобразявайки се с насоките, личностно центрираният план трябва да включва:

- о описание на лицето в центъра на процеса на планиране, което показва - като минимум - неговия капацитет, силни страни, способности на лицето с интелектуални затруднения
- о описание на това, което лицето желае да промени в собствения си живот
- о каква подкрепа желае да получи лицето в процеса на постигане на целите
- о стратегия за извършване на промените (как, от кого, кога, каква подкрепа, необходимите дейности)
- о информация за това как планът ще бъде преразгледан и ще продължи да се изпълнява.

Самозастъпниците посредници в модела на MINCE биха могли да се застъпят за лицето с тежки интелектуални затруднения в процеса на създаване на личностно центрирани планове.

#### **2.4.6. Съществуващи индекси, ресурси за включване и обучение в общността**

За да се постигне целта за включване на хората с увреждания в обществото и в образователните среди, е препоръчително да се използват съществуващите добри практики и индекси. Тези ресурси могат да бъдат полезна рамка, която може да бъде прехвърлена в различни области. Освен това съществуването на тези референции доказва, че създаването на други инструменти за борба срещу социалното изключване е в съответствие с актуалните тенденции. В тази глава са изброени избрани примери за добри практики и индекси за включване. Главата е разделена на секции, представящи примери за постигнатото от

различни страни. Всички референции в тази глава могат да бъдат намерени в отделната част на общите референции, наречена "Препоръчителна литература по отношение на национални добри практики, индекси и ресурси за включване".

### Словения

- Под егидата на Министерството на образованието и спорта на Словения и Центъра за професионално обучение е създаден модел за оказване на помощ на учителите на ученици със специални нужди, интегрирани в средните училища (Rutar, 2010).
- Националният образователен институт разработва 5-стъпков систематичен модел за подкрепа на включването на ученици със специални образователни потребности, включващ показатели за добра педагогическа практика (Kavkler et al., 2008).

### Хърватия

- Хърватската Асоциация за насърчаване на включването предоставя инструменти *Tri instrumenta za postizanje samoodređenih ishoda za osobe s intelektualnim teškoćama. (Три инструмента за вземане на самостоятелно решение при хора с интелектуални затруднения)*. Тяхната цел е да се популяризират възможностите за включващ живот за хората с интелектуални затруднения и по-качествени услуги за подкрепа на живота в общността. Разработени са с вяра за необходимостта от услуги, която се фокусира върху определени фундаментални принципи за развитието на качествени услуги за подкрепа на живота в общността (Rozman, 2013).

- Статията **Quality indicators in the education of children with Profound Intellectual and Multiple Disabilities** (Индикатори за качество в образованието на деца с дълбоки интелектуални и множество увреждания) **Amaral, Celizic, 2015**), показва, че е възможно да се започне дискусия за факторите, които допринасят за качеството на участие на деца с дълбоки интелектуални и множество увреждания в образователните дейности, в резултат на опита на

авторите и наличната информация, публикувана по темата. Въз основа на тази дискусия се предлага набор от индикатори за качество, които могат да помогнат на професионалистите да насочат наблюденията си към качеството на образователните предложения и значимите аспекти в развитието на детето, докато участва в дейности от учебната програма.

- Учебникът *Uloga edukacijskog rehabilitatora - stručnog suradnika u inkluzivnoj školi* (Ролята на учителите рехабилитатори – помощни експерти във включващото обучение) (Mirosevic, Granic ,2014) е предназначен за професионалисти, които оказват подкрепа в масовите училища, предимно учители специална педагогика. Поради структурата си може да служи и на други професионалисти като педагози, психолози, логопеди, социални работници, библиотекари и учители, които имат различни знания за включването и обучението на ученици с увреждания. Той е полезен за родителите на учениците с увреждания, тъй като систематично показва набор от стъпки, полезни при избора на модел на образование за тяхното дете.

- Асоциацията за насърчаване на включването и Центърът за включване и социални услуги и гимназиално образование Бартол Кашич в Гръбишко Поле IPA (август 2013-март 2015 г.) реализират проекта "Производство на парникови зеленчуци", чиято цел е да подпомогне интеграцията на хората с интелектуални затруднения на пазара на труда в окръг Биеловар-Билогора. Общите цели са изпълнени чрез осигуряване на програма за обучение по производството на парникови зеленчуци и чрез разработване на работни дейности за генериране доходи чрез модела за устойчиво производство на зеленчуци в Биеловар и Гръбишко Поле. Чрез развиването на тези работни дейности действието повишава и капацитета на Центъра за включване и социални услуги за подпомагане на хората с интелектуални затруднения при намирането и задържането на работа на отворения пазар на труда. 30-35 лица с интелектуални затруднения са обучени за работа в производството на оранжерийни зеленчуци, от които 20-25 души са ангажирани в трудова дейност в производството на зеленчуци в Центъра за социално включване и социални

услуги. Предоставена е подкрепа от 4 обучени треньори в областта на заетостта. (**Kudek Mirosevic, Granic, 2014**).

- Асоциацията за самозастъпничество (декември 2010 г.-декември 2011 г.) разработва проект "Подкрепящи услуги за професионално обучение за хора с интелектуални затруднения", чиято обща цел е да се увеличи възможността за заетост за хора с интелектуални затруднения в Осиек, Беловар и Шибеник на отворения пазар на труда и да се осигури достъп до значими професионални дейности за лица, които нямат достъп до свободна пазарна заетост. Проектът позволява да се включат 44 лица с интелектуални затруднения на отворения пазар на труда с помощта на 23 работодатели със сравнително ограничени ресурси.

- Асоциация за насърчаване на включването участва в реализацията на New Paths to Inclusion Network (Мрежа Нови пътища към включване) (2013-2015 г.), която обединява организации на хора с увреждания, доставчици на услуги, университети и изследователски центрове от четиринадесет Европейски държави и Канада, чиято обща цел е постигането на промяна и подкрепа на организациите за предоставяне на базирани в общността личностно центрирани услуги за хора с увреждания. Мрежата надгражда постигнатото от Европейския проект New Paths to Inclusion Network (2009-2011), който спомага за усъвършенстването на личностно центрираното планиране и практика в подкрепящите услуги в Европа.

- Факултетът по селско стопанство на Хърватия и Мали дом-Загреб си партнират (2013-2015 г.) във финансирания от Европейския съюз проект **Izobrazba kao priprema za posao u ukrasnoj hortikulturi** "Обучението като подготовка за работа в декоративното градинарство", чиято цел е да обучи обучители, работещи с хора с увреждания в областта на градинарството, което дава възможност на обучителите да предлагат знания и умения на хората с увреждания, което отново насърчава тяхното участие на отворения пазар на труда. 35 лица с увреждания от различни организации в Хърватия завършват успешно обучението в рамките на този проект ([www.edukosi.hr](http://www.edukosi.hr)).

## България

- Проектът на Фондация "Сийдър" по Оперативна програма "Развитие на човешките ресурси", Компонент 1 - Без граници е ориентиран към осигуряване на обучение и обмен на добри практики в областта на грижите за деца и младежи с интелектуални затруднения. Специалният му фокус е да се даде възможност на потребителите на социални услуги да вземат решения, свързани с техния живот и ежедневните дейности. Целта на проекта е да предостави възможност на децата и възрастните с интелектуални затруднения да изпълняват по-важна роля в процеса на вземане на решения, които имат пряко въздействие върху тях, като в същото време подобряват уменията си за независим живот и социално включване. Тази публикация е предназначена за обгрижващ персонал, мениджъри и доставчици на социални услуги от всякакъв тип, които са пряко отговорни за надзора на грижите за хора с интелектуални затруднения (Saltsgiver, Kobets, Parmakova, Chiviyska-Nocheva, 2013).
- Фондация "Лумос" представя доклад "Край на институционализацията: Оценка на резултатите за децата и младежите в България, които са преместени от институции в общността" (Spirov, Gyllensten, Mulheir, 2016) който споделя резултатите до този момент за група от 1292 деца и млади хора с увреждания, които са преместени от големите резидентни институции в малки групови домове (ЦНСТ) в общността. Тази оценка е направена от Lumos в сътрудничество с държавните органи от октомври до декември 2015 г. Събраната информация е сравнена с наличните данни от оценката на същата група, проведена в края на 2012 г. и началото на 2013 г., когато децата и младите хора все още са живеели в институциите. Проведени са също проучвания и от група самозастъпници от детската и младежката група на Лумос в България, които разработват своя собствена анкета и създават фокус група, която да открие - от гледна точка на самозастъпниците посредници – какъв е животът новите ЦНСТ.

- Съветът по качество и лидерството направи анализ на процеса на подкрепящо вземане на решения – какво е това, значението и практиките по света. В България чрез своята дейност БАЛИЗ създава модел за подкрепено вземане на решения, като прилага подкрепено вземане на решения като алтернатива на настойничеството за лица с интелектуални затруднения, които понастоящем са под запрещение или има риск да бъдат поставени под запрещение. (Gimson, 2014)
- Докладът, изготвен през 2015 г. по проекта "Достъп до правосъдие за хора с интелектуални затруднения" (Access to justice for persons with intellectual disabilities AJuPID), анализира до каква степен възрастните с интелектуални затруднения имат достъп до правосъдната система и каква роля имат настойниците и подкрепящите лица в процесуалните действия. Ключов елемент в този анализ е сравняването на теорията и практиката, събрани от петте държави, с разпоредбите на КПХУ, включително нейното авторитетно тълкуване от органите на ООН, като например Комитета на КПХУ.
- *Независим, но не сам*, е глобален доклад за правото на вземане на решения. В България, Българската асоциация за лица с интелектуални затруднения (БАЛИЗ) споделя преживявания, извлечени поуки и лични истории от участниците в пилотния проект "Овластяване на хората с интелектуални затруднения - Следваща стъпка". (Laurin Bowie, 2014)
- Българския център за нестопанско право (БЦНП) през 2015 г. издава брошурата "Достатъчно закони, недостатъчно права" за международен правен семинар. Целта на правния семинар е да се създаде пространство за обсъждане на продължаващата правна реформа на системата за настойничество в България, която се основава на изискването за прилагане на стандартите на член 12 от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (Конвенцията). Темите са свързани с определенията, българската дискусия относно настойничеството между решението на Конституционния съд и



проектозакона, информацията за изучаването на ефектите и икономическите ползи от подкрепеното вземане на решения и добрите практики. Брошурата съдържа информация за изследване, проведено от екип на Българския център за нестопанско право (БЦНП) 2 в рамките на програмата "Следваща стъпка", реализирана в партньорство с БАЛИЗ, Глобална инициатива в психиатрията ГИП и Националната организация на потребители на психичноздравни услуги в България (НОППЗУ).

- Индекс за включване - ръководство за управление на интеграционните процеси в училище е български превод на Индекс за включване: Развитие на обучението и участието в училищата (Booth, Ainscow, 2002)

### Обединено кралство

- Британският институт за затруднения в обучението и Фондация Рентън изработват практическо ръководство 'Involve me' (Включи ме) за включването на хора с дълбоки и множество увреждания (PMLD) в процеса на вземане на решения и консултации.
- През 2014 г. организацията Права за хората с увреждания създаде инструменти: Включващи общности. Ръководство за организациите на хората с увреждания относно това как DPO (организациите за хора с увреждания) могат да насърчават включването на хората с увреждания в общността и включващите общности. Това е ръководство за местните власти за това как да се развиват включващи общности.
- Център за изследване на включващото образование, публикува Индекс за включване. Развитие на обучението и участието в училищата (Booth, Ainscow, 2002). Той е ресурс за подпомагане на включващото развитие на училищата, предлагащ набор от материали, които да помогнат на училищата да намалят бариерите пред ученето и участието на всички деца и младежи, да развият организациите по начин, който оценява всички ученици еднакво. Индексът включва четири елемента:

- Ключови понятия за подкрепа на мисленето за включващо училищно развитие.
- Рамка за преглед: размери и раздели за структуриране на подхода към оценката и развитието на училището.
- Материали за оценка: индикатори и въпроси, които да позволят подробен преглед на всички аспекти на дадено училище и да помогнат за определяне и прилагане на приоритетите за промяна.
- Процес на включване, който да гарантира, че процесът на оценка, планиране и прилагане е включващ.

### Португалия

- Институтът Rede Inclusão е автор на документа Promoção da educação inclusiva Em Portugal (Насърчаване на включващото образование в Португалия) на тема насърчаване на включващото образование в Португалия (Bénard da Costa, Leitão Morgado, Vaz Pinto, 2006).
- През 2010 г. организацията Pascale Millecamps Casa João Cidade създава практическо ръководство за това как общностите могат да популяризират и улесняват включването на хората с интелектуални затруднения в общността. ([Http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com\\_docstation/19/guia1.pdf](http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com_docstation/19/guia1.pdf), 2010).
- През 2007 г. Министерството на образованието на Португалия подготвя ръководство Centros de recursos para a inclusão reorientação das escolas especiais (Ресурсни центрове за включване и преориентация на специалните училища) за трансформиране на специализираните училища във включващи ресурсни центрове, базирани в общността. [Https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/EEspecial/cri\\_reorientacao.pdf](https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/EEspecial/cri_reorientacao.pdf)
- Index para a inclusão Desenvolvendo a aprendizagem e a participação na escola (Индексът за включване: Развитие на обучението и участието в

училищата) (Bénard da Costa, Morgado, 2002) е португалската версия на индекса, разработен от Буут и Айнскоу след тригодишен процес на апробиране, включващ 22 английски училища (Booth, Ainscow, 2002). Индексът в най-кратката му форма е набор от въпроси за самооценка, които насочват училищата да се съсредоточат върху три ключови измерения: култури, политики и практика. Има общо 45 индикатора и само 500 въпроса, при които всички участници в училището - учители, ръководители, родители, управители и ученици - са допринесли за събирането на данни чрез въпросника.

- Както в Хърватия, португалски организации са участвали в посочената по-горе Мрежа "Нови пътища към включване" (2013-2015 г.).

### Германия

- Index für Inklusion. Lernen und Teilhabe in der Schule der Vielfalt entwickeln е съществуващият немски превод на посочения по-горе Индекс за включване. Развитие на обучението и участието в училищата. (Boban, Hinz, 2003)
- Inklusion vor Ort. Der Kommunale Index für Inklusion – ein Praxishandbuch (Включване в действие. Индекс за включване в общността. Практически наръчник.), (Montag Stiftung Jugend und Gesellschaft, 2011) е практически наръчник, който дава много предложения за това как да се участва активно. Фокусът не е върху отговорите, а върху въпросите. Основният индекс за включване е вид въпросник, набор от въпроси, който позволява на лица или групи да разглеждат различни теми около голямата тема на включването.
- През 2015 г. организацията Montag Stiftung Jugend und Gesellschaft, Бон представя книгата Inklusion auf dem Weg. Das Trainingshandbuch zur Prozessbegleitung (Включване в действие. Обучителен наръчник за фасилитиране). Той предоставя обучителна концепция (девет модула и

много работни листове) за включващо обучение за хора, които се интересуват от това, да са фасилитатори по включването.

- Брокамп (2011) прави представяне и оценка на практическото ръководство за използване на индекса за включване Ein kommunaler Index für Inklusion – oder: Wie können sinnvoll kommunale inklusive Entwicklungsprozesse unterstützt werden – (Индекс за включване в общността - или: Как може да бъде подкрепено развитието на процеса на включване в общността?), също така и на необходимата експертиза за външни консултанти и медиатори за прилагане на индекса.
- В компилацията, написана от Флийгър и Шьонвизе (2011), Menschenrechte – Integration – Inklusion: aktuelle Perspektiven aus der Forschung (Човешки права - Интеграция - Включване: настоящи перспективи след изследването), в глава 5 е направен преглед на проектите, в които се прилага Индексът за включване. Представени са някои от проектите, а резултатите са показани в следващите глави.
- В есето на Албрехт Рорман за местното и общинско планиране на участието Lokale und kommunale Teilhaberplanung, той дава пет измерения за включваща общност: Участие и самоизява, повишаване на информираността, достъпна инфраструктура, включващо проектиране на съоръжения за широката общественост и планиране и разработване на гъвкави и включващи услуги за подкрепа.

### Австрия

- Институтът за висше образование, Виена, завършва окончателен доклад за проучване от името на Австрийското федерално министерство на образованието, изкуствата и културата: Community Education in Österreich. Österreich. Eine Standortbestimmung (Обучение в общността в Австрия. Становище) (Wagner, Steiner, Lassnigg, 2013). Неговата цел е да се извлече цялостна представа за обучението в общността в Австрия. Той представя организациите, работещи в тази област, анализира

техните специфични дейности и групира тези дейности в тематичните клъстери.

- Фрьолих (2015) в негова статия представя участието като понятие, което в допълнение към тясното разбиране на участието в чиста форма, включва както правото на участие, така и активното участие в обществения живот и общността. В своята статия той описва как участието може да се реализира в ежеднеия живот, в ежедневните дейности.
- През 2015 г. Хайнрих-Бюл-Стифтунг написва доклад *Inklusion ist Lifestyle! Der Index erobert eine Gemeinde. Ein Praxisbericht* (Включването е начин на живот! Индексът улавя общността. Практически доклад) относно прилагането на индекса за включване във Винар Недорф, Австрия. Той включва предварителни събития, управление на проекти, дискусия за индекса и ценностите, участие, учене заедно, работа в мрежа и сътрудничество, честване и събития, предизвикателства и задачи за бъдещето.
- Както в Хърватия и Португалия, австрийски организации са включени в горепосочената мрежа "Нови пътища към включване" (2013-2015 г.).

### Полша

- "Увреждания – ревизирано" е публикувано след конференцията "Важни въпроси и Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания и Европейската стратегия за хората с увреждания (2010-2020 г.). Публикацията представя факти за положението на гражданите с увреждания в Полша и Европа и споделя опита на Европейските страни (датски, италиански) за прилагане на стратегиите за включване. Тя показва достъпността за хора с увреждания до средства от ЕС за хора с увреждания и представя резултатите от изпълнението на Регионалната оперативна програма "Човешки капитал" в Полша (Полски форум на хората с увреждания, 2012).

- Praktyczny poradnik savoir – vivre wobec osób niepełnosprawnych е полски превод на Практически наръчник за добри обноски (от френски) по време на контакти с хора с увреждания, публикуван от United Spinal Association (Cohen, 2010). Ръководството се отнася до ежедневните предизвикателства, пред които хората с увреждания се изправят и дава практически съвети за това как да се общува и да се взаимодейства като се зачитат правата и потребностите на хората с увреждания.
- Poradnik dotyczący realizacji wsparcia dla osób wykluczonych społecznie oraz zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (Ръководство за предоставяне на подкрепа за социално изключени хора и застрашени от изключване като част от Оперативната програма за човешки капитал), подготвено от Департамента по мениджмънт на Европейският социален фонд към Министерството на регионалното развитие (Sobolewski et al., 2009), се занимава с причините за липса на професионална активност при хората с увреждания, показва методи за диагностициране на техните нужди и дава примери за това как да се планират дейности, насочени към включване.

### САЩ

- Работната група за здраве и развитие в общността създава "Инструментариум на общността", който е безплатен онлайн ресурс за работещите за изграждане на здравословни общности и за постигане на социални промени.
- Мрежата на включващите училища (ISN) е уеб базиран образователен ресурс за семейства, училища и общности, съдържащ различни инструменти, съвети и стратегии, които спомагат за популяризирането, оценката и подобряването на включването.



## **Резюме на глава 2.4.**

### **Какво е обучение в общността?**

Това е когато:

- всички хора имат еднакви възможности да учат
- хората със и без увреждания учат заедно

Лесно е да срещнеш други хора, когато учиш.

Понякога самозастъпниците посредници могат да помогнат в ученето.

Когато различни хора учат заедно, те могат да учат по-добре и да са по-щастливи в живота.





Включващ подход  
към обучение в  
общността



### 3. Включващ подход към обучение в общността

**Глава 3** описва включващия подход към обучението в общността и материалите, разработени по проекта MINCE и тяхното потенциално въздействие върху хората с тежки интелектуални затруднения, въздействието върху работата с хора с тежки интелектуални затруднения и ефектите и въздействието върху институционалната система (перспективи за прилагане).



## Резюме на глава 3

В тази глава може да прочетете за всички материали,

разработени по проекта

- MINCE Обучителна програма за самозастъпници посредници
- MINCE Наръчник за самозастъпници посредници
- MINCE Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания
- MINCE Наръчник за организации доставчици на услуги за хора с увреждания
- MINCE Филм

Може да прочетете

- каква е ползата от тях
- защо да ги ползваме
- как да ги ползваме



### 3.1. The Mince as a model of Inclusive Community Education

Предлаганото от MINCE обучение се нарича "обучение в общността", защото предполага участие на самозастъпници посредници - хора с леки увреждания, които могат да се научат да се застъпват за своите връстници с по-тежки интелектуални затруднения. Тъй като това е на ниско ниво, неформален и себенасочен процес, този вид учене е лесно достъпен. По лесен начин хората с леки увреждания могат да станат самозастъпници посредници, а техните връстници с тежки интелектуални затруднения да получат подкрепа от тях за придобиване на нови умения, да участват в обществото, да имат повече възможности да избират собствен начин на живот. Благодарение на социалната и себенасочена ориентация на този процес, той е подходящ и има устойчив и положителен ефект върху индивидуалния начин на живот и следователно върху развитието на общностите.

Обучението, предоставяно от MINCE, също се нарича "включващо", тъй като групата, която често е маргинализирана - хората с интелектуални затруднения, особено тези с тежки интелектуални затруднения, придобива нова възможност да усвоява нови умения и способности, да създава нови взаимоотношения и да има по-добри възможности за активност в местната общност. Представителите на самозастъпниците посредници ще бъдат квалифицирани да действат като посредници между интересите и потребностите на хората с тежки интелектуални затруднения и обществото и да подкрепят създаването на условия за мерки и услуги в общността, които улесняват включването в рамките на включващото обучение в общността. Моделът MINCE насърчава включването, защото предлага на обществото повече видимост и контакт с хора с интелектуални затруднения (които вероятно като лидери или като лица с тежки увреждания, напътствани от лидери самозастъпници посредници, придобиват по-голямо самочувствие и по-често присъстват на обществени места), което е от голямо значение в борбата срещу страха, дискомфорта и предразсъдъците на хората без увреждания. Доказано е, че внимателно планираните контактни интервенции се препоръчват за намаляване на

стигмата (Scior, Werner, 2016). Тези цели са реализирани чрез обучителната програма и наръчникът за самозастъпници посредници.

Разширяването на компетенциите на персонала в услугите за хора с увреждания и институциите също е взето под внимание в проекта MINCE. Тъй като персоналът е агент на промяната, който оказва пряко влияние върху услугите, които се предоставят на хора с интелектуални затруднения, в проекта MINCE е разработена обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания. Освен това, по MINCE е разработен наръчник за организациите, доставчици на услуги за хора с увреждания относно това как да се приспособят съществуващите услуги по отношение на включването на хората с тежки увреждания и да се разширят с възможности за обучение на общността. Нещо повече, за да се доближи темата за включването на хора с тежки интелектуални затруднения до по-широка аудитория, идеята за включването се популяризира и илюстрира чрез кратък филм, разработен по проекта MINCE.

### **3.2. Материали, изработени по MINCE – описание и перспективи за приложение**

#### **3.2.1. MINCE Обучителна програма за самозастъпници посредници**

##### **Цели, целева група и описание на обучителната програма**

Целта на разработването на обучителната програма за самозастъпници посредници на MINCE е да осигури програма за обучение на хора с леки увреждания на възраст над 16 години, които живеят в общността или в семействата си, които желаят да станат самозастъпници посредници за своите връстници с тежки увреждания. Предполага се, че хората, които имат собствен опит в преодоляването на ежедневните бариери и се сблъскват с дискриминация и изолация, биха могли да разберат най-ефективно нуждите и чувствата на хората с увреждания. Чрез обучителната програма хората ще бъдат обучени на умения, които им позволяват да представят собствените си интереси и да се застъпват за хора с тежки интелектуални затруднения. Обучителната програма включва седем сесии, всяка 2-3 часа като времетраене, което означава общо 21 часа и е планирана да се провежда в продължение на два пълни дни. Сесиите се съсредоточават върху следните области:

1. *Какво е самозастъпничество посредничество?* - Сесията помага на участниците да се опознаят, създава среда за обучение и представя същността на самозастъпничеството посредничество, също предоставя информация за правата и задълженията на самозастъпниците посредници, усвояване на важни умения в контекста на работа в малки и големи групи.

2. *Представяне на собствените интереси и интересите на хората с тежки интелектуални затруднения* - Тази сесия се фокусира върху правата на хората с увреждания и върху развиването на умения за представяне и защита на интересите на хората с интелектуални затруднения, умения за комуникация и работа в екип, толерантност и увереност.

3. *Наблюдение, тълкуване, разбиране/комуникация и активно слушане* - тази сесия помага за разширяване на основните комуникационни умения и способността за активно слушане, идентифициране и разбиране на потребностите на хората с увреждания, работа в екип и толерантност към различията.

4. *Публична и лична информация* - тази сесия помага да се разграничи личната и публична информация и да се развият умения за поверителност, създаване на доверителни отношения и ефективна комуникация, основана на информация.

5. *Вземане на решения - за себе си, за други хора* - тази сесия е посветена на приемането на различията между хората, способността за вземане на решения и оказването на подкрепа при вземането на решения от други хора.

6. *Общество и участие* - тази сесия предоставя информация за включването, достъпа до услуги в общността и подпомагането на екипната работа и уменията за вземане на решения.

7. *Включващо изследване/оценка* - тази сесия разширява способностите за формулиране и поставяне на въпроси и разбиране на събраната информация. Тези умения трябва да спомогнат за включването на хора с комплексни нужди в процеса на идентифициране на проблемите и търсене на решения.

Цялото обучение използва интерактивни методи, които активно ангажират участниците, в които основният подход е използване на собствен опит. Освен това, обучителната програма съдържа примерни теми за дискусии, списъци за подготовка и материали, необходими за всяка сесия, как протичат сесиите, инструкции за обучители за упражнения и допълнителни бележки с важни бележки за обучителя. Освен това, за да се опрости комуникацията с обучителя, участниците в обучението могат да използват лесни за четене карти - Зелено - съгласен съм; Жълто - Говори бавно/имам въпрос и Червено - Спри/имам нужда от обяснение.

### Перспективи за приложение

Използването на обучителната програма за самозастъпници посредници на MINCE е възможно във всички общности, услуги, където живеят, работят, учат хора с леки увреждания, които искат да станат самозастъпници посредници. Идеята за повишаване на качеството на живот на хората с увреждания би могла да бъде постигната чрез това обучение.

По време на изработването на обучителната програма в 6 партньорски страни (Австрия, България, Хърватия, Словения, Португалия и Германия) са проведени фокус групи. Организиран са срещи със 63 души с различна степен на интелектуални затруднения, за да се обясни на участниците концепцията за самозастъпничество посредничество и да се започне дискусия за това какви способности, умения, знания, самозастъпникът посредник трябва да има и какви са сферите на живот на хората с увреждания, в които е необходима подкрепа. По време на дискусията за споделяне опит от живота в общността много от тях говорят за преживявания като - не са били посрещнати добре, чувствали са предразсъдъци и гняв у другите хора, липса на помощ, проблеми с липса на информация в лесен за четене формат, били са притискани или стресирани, дискриминирани или не им са се доверявали. Групата хора с тежки интелектуални затруднения е тази, която по-специално би могла да страда от дискриминация и липса на възможност да се застъпи за собствените си права. Проблемите с вербалния език и трудностите при интерпретирането на знаците, изпратени от лице с тежко увреждане, могат да доведат до априори допускане от страна на семействата, подкрепящите и членовете на персонала, че те не трябва да вземат решения. Обучаването на хора с леки интелектуални затруднения как да представляват интереса на човек с тежко интелектуално затруднение би могло да направи нуждите и предпочитанията на хората с тежки и дълбоки увреждания да бъдат по-лесно разпознати и зачитани от обществото и в резултат на това, да засилят чувството им за автономия и участие.



Уменията за самозастъпничество и уменията за самоопределяне, придобити от хора с леки увреждания по време на сесиите, могат да повишат личното удовлетворение и щастие. Помагането на другите, като самозастъпник посредник, би могло да даде смисъл на живота и да повлияе положително на представата за собственото аз.

### **3.2.2. MINCE Наръчник за самозастъпници посредници в лесен за четене формат - STEP UP Наръчник за самозастъпници посредници**

#### **Описание**

STEP UP Наръчникът за самозастъпници посредници е ръководство, което би могло да се използва като учебник от лице с леки интелектуални затруднения, което желае да стане самозастъпник посредник. Наръчникът може да бъде използван по време на процеса на обучение, базирано на обучителната програма на MINCE и като инструментариум за самозастъпниците посредници, когато са активни в новата си роля. Той е написан на лесен за четене език и е достъпен като аудиокнига. Той предоставя информация за:

- o кои са самозастъпниците посредници
- o какви са характеристиките на самозастъпниците посредници
- o как можеш да станеш самозастъпник посредник
- o какви са ползите от това да станеш самозастъпник посредник

Още повече наръчникът на MINCE включва обучителен дневник, който стъпка по стъпка може да бъде използван от лице с интелектуални затруднения в процеса на придобиване на умения на самозастъпник посредник. Наръчникът помага да се придобият знания за:

- o права и застъпничество
- o изслушване на хората

- o запазване на тайна
- o говорене с хората
- o предоставяне на помощ
- o подкрепа от посредниците при вземането на решения
- o услуги в общността
- o оценка на опита

Също така, в Наръчника на MINCE самозастъпниците посредници се насърчават да правят бележки, които подкрепят процеса на обучение, напр. описвайки това, което са научили, и съставяйки дневник за по-нататъшна работа като самозастъпник посредник. Освен това Наръчникът на MINCE е бележник, в който могат да бъдат записани полезни номера за контакт (напр. на лицето за контакт от обучението, националния омбудсман), за да се предостави лична подкрепа на самозастъпника посредник.

### **3.2.3. MINCE Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания**

Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания MINCE е програма за обучение, която преподава как работещите в услугите могат да действат като организатори на включването в общността и да предоставят основни познания по този въпрос. По време на проекта са направени две версии на продукта - печатна, която идентифицира основните компетенции и областите, които трябва да бъдат разгледани по време на обучението, и по-подробна, която е достъпна само онлайн на:

**[www.mince-project.eu](http://www.mince-project.eu)**

Обучителната програма за персонал в услугите за хора с увреждания се състои от две части. Първата дава информация за включването в общността в контекста на определението за тежки интелектуални затруднения и резюме на целта и структурата на обучителната програма.

Втората част включва компетенции, които са резултат от работата на Фокус групите, които идентифицират ключови области, които трябва да бъдат обхванати в обучението за персонал в услугите за хора с увреждания. Цялото обучение трае 40 часа. Идентифицираните компетенции са организирани в 7 модула:

- о Модул 1 - *Рамка* - този модул представя идеята за включване в общността, нейната правна рамка, компоненти на успешното включване в общността, идентифициращи предизвикателствата пред включването в общността и начини за преодоляването им.

- о Модул 2 - *Професионализъм и етика* - този модул предоставя знания за основните етични принципи, прилагани в работата с лица с тежки интелектуални затруднения. Той дава възможност да се анализират казуси, свързани с етични въпроси, да се разширят знанията за личния стрес и прегарянето.

- о Модул 3 - *Овластяване и застъпничество* - този модул показва концепцията, принципите на самоопределяне, застъпничество и самозастъпничество, възможностите за насърчаване на застъпничеството за хора с тежки интелектуални затруднения и тяхната автономност и независимост. Предоставени са упражнения, дискусии и казуси по тази тема.

- о Модул 4 - *Комуникация* - този модул представя компонентите на комуникацията и как може да бъде оценен комуникационният процес, дава описание на аугментативна и алтернативна комуникация, как да се развива и осъществява комуникацията с хора с тежки интелектуални затруднения и подчертава значението на комуникацията за включването в общността. Упражненията включват гледане на образователни видеоклипове, дискусия за компонентите на комуникацията, целенасочена и неосъзната комуникация, предизвикателства пред комуникацията и влияние на трудностите в комуникацията върху социалното включване и начините за преодоляването им.

- о Модул 5 - *Личностно центрирано планиране* - този модул описва концепцията за Личностно центрирано планиране (PCP), планиране на алтернативно утре с надежда (PATH), изготвяне на планове за действие (MAP),

планиране на личното бъдеще, основни принципи на планиране начина на живот и ценности на личностно центрираното мислене и учи как да се планира и оценява и какви инструменти могат да се използват по време на този процес. Модулът предлага видео за личностно центрирания подход, идентифициране на различията между традиционното планиране и личностно центрираното планиране, обсъждане на неговите принципи, компоненти и цели.

- о Модул 6 - *Качество на живот* - този модул описва концепцията, принципите и моделите за качество на живот, приноса на Конвенцията на ООН за насърчаване на КНЖ, показва инструменти и ресурси за оценка на КНЖ на хората с тежки интелектуални затруднения и здравето, спорта, културата и отдиха като показатели за КНЖ. Упражненията се фокусират върху пет принципа на концепцията за КНЖ и представят скалата на Сан Мартин - инструмент, който позволява оценка на модела КНЖ на Шалок и Вердуго.

- о Модул 7 - *Включване в общността* - този модул предоставя знания за факторите, които популяризират включващите общности и методи за управление на предизвикателствата пред включването в общността, поставя акцент върху изграждането на уважавани и реципрочни взаимоотношения чрез споделено разбиране с хората с тежки интелектуални затруднения и включване в общността, свързвайки хората с тежки интелектуални затруднения с ресурсите на общността и възползвайки се от възможностите за подходящо, положително сътрудничество с други хора и обществени услуги, също чрез сътрудничество и работа с ресурсите на общността (като: съоръжения за отдих, спорт и култура). В модула е предвидена дискусия за премахване на негативните стереотипи, за различни аспекти, които могат да повлияят върху включването в общността и конкретни въпроси, които трябва да бъдат взети предвид когато мислим за хората с тежки интелектуални затруднения.

Всеки модул се състои от резюме, описание на целевата група, обективни и основни компетенции, умения и знания, които се преподават, ресурси, които са необходими или препоръчителни за провеждането на обучението и описание на упражненията. Модулите завършват със списък на полезни обучителни ресурси, препоръчителна литература и цялата обучителна програма завършва

с оценка на въздействието, което обучението има върху нивото на знания и умения, придобити от участниците (лист за самооценка).

### **3.2.4. MINCE Наръчник за доставчици на услуги за хора с увреждания**

Основна цел на Наръчника за доставчици на услуги за хора с увреждания MINCE е да улесни социалното включване на хора с тежки интелектуални затруднения и да подпомогне оценката и приспособяването на съществуващите услуги по отношение на тяхната съвместимост с идеята за социално включване на хора с тежки интелектуални затруднения. Наръчникът описва стратегии за организациите доставчици на услуги за хора с увреждания за разширяване на услугите им с модела на включващо обучение в общността и предлага мерки и добри практики, които могат да бъдат ползвани от организациите доставчици на услуги за хора с увреждания, за да стане възможно социалното включване. Той е насочен към персонала в услугите за хора с увреждания, директори и ръководители на организации за хора с увреждания. Наръчникът е изработен след срещи във фокус групи, в които са участвали 65 специалисти, фокус групи със самозастъпници посредници и след събиране на качествени данни във всички партньорски организации. Наръчникът включва:

- о Правна рамка за включване на хора с тежки интелектуални затруднения
- о Критерии за социално включване като:
  - о Достъп до придобивки в общността
  - о Въвеждане на включващи стратегически принципи
  - о Разработване на включващи практики в организациите
  - о Оформяне на нагласите в общността чрез включващи ценности и цели
  - о Осигуряване на достъп до възможности за учене
    - о Мерки и принос на организациите доставчици на услуги за хора с увреждания, включително описание на:

- o Роля и функция на организациите на хората с увреждания в общността
- o Мрежа в общността от организации за хора с увреждания
- o Участие в регионалното и местното развитие на организациите за хора с увреждания
  - o Мерки, свързани с личността или индивида
- o Личностно центрирани мерки/подкрепа на отношенията с членовете на общността
- o Мерки за развитие на персонала в услугите за хора с увреждания и на подкрепящите
- o Самозастъпничество посредничество: хора с леки увреждания като самозастъпници посредници

Наръчникът за доставчици на услуги за хора с увреждания MINCE включва описание на добрите практики, които илюстрират възможностите за справяне по отношение на включването на хора с тежки интелектуални затруднения.

### **3.2.5. MINCE филм**

За да се илюстрира и популяризира идеята за включването, е разработен кратък филм. Той е визуален и творчески инструмент, който приближава темата включване на хора с тежки интелектуални затруднения до по-широката аудитория. Филмът е без говор и субтитри. Показва нормален петъчен ден от живота на хората с интелектуални затруднения, в началото - в наши дни, когато включването все още далеч от перфектното и след това - в утопичното бъдеще, където хората с увреждания вече не са посочвани и дискриминирани заради техните увреждания. Действието е в три различни среди: на работното място, в кафенето и излизане вечер.

### **3.3. Допълнителни ефекти на включващия подход по отношение на обучението в общността**

#### **Овластяващи общности**

Насърчаването на ангажираността на гражданите и овластяването на общностите чрез новаторски подходи е често срещано предизвикателство,

споделяно от много градове. *Общностите* са групи от хора, които могат или не могат да бъдат свързани пространствено, но споделят общи интереси, притеснения или идентичности и биха могли да бъдат местни, национални или международни. Терминът "овластяване" се отнася до процеса, чрез който хората придобиват контрол върху факторите и решенията, които оформят живота им. В практиката овластяването на общностите означава по-голямо участие на гражданите от различен произход в живота на общността, напр. като се възползват от културните съоръжения, като библиотеки и културни центрове, увеличават мобилността на жителите, по-близки контакти между хората или събиране на общността по време на местни събития.

В доклада на конференцията *Овластяване на общността и посредничество от межкултурна перспектива*<sup>1</sup>, която се състои на септември 2015 г., се описва, че стратегиите, които овластяват общността, са свързани с:

- o Намаляване на изолацията
- o Увеличаване нивото на участие и степента при вземане на решения (процеси на гласуване, участие в общински процеси, дейности на местната общност, асоциации на родители, съседни, местни предприятия и т.н.)
- o Намаляване на социалното напрежение или конфликти
- o Подобряване на социалните условия и намаляване на бедността
- o "Нормализация" на разнообразието в обществените пространства и по-високи нива на положително взаимодействие между жители с различен културен произход (на площади, библиотеки, популярни празници и т.н.)
- o Подобен достъп до услуги и ресурси
- o Мирно съжителство и по-силни межкултурни отношения
- o Устойчивост и автономност на процеса, независимо от "външната" подкрепа и специалистите.

Може ли проектът MINCE да овласти местните общности, да помогне за намаляване на социалното напрежение, конфликтите, намаляване на

---

<sup>1</sup> <https://rm.coe.int/1680596a31>

изолацията или увеличаване на равнището на участие? Разбира се - да. Въпреки че хората с тежки интелектуални затруднения присъстват в днешното общество повече от всякога, все пак тези хора имат значителни нужди от подкрепа. Самозастъпникът посредник може да им помогне да изразят желанията си и да им помогне да участват в различни дейности, които могат да бъдат източник на удовлетворение за индивида и общността, напр. приготвяне на храна за бездомните, грижи за животни във ветеринарна болница, работа с документи за благотворителни организации, грижи за възрастни хора или в сметосъбирането. Със самозастъпник посредник, който се застъпва за тяхните равни права, те могат да отидат на обществени места и той може да ги предпази от пренебрегване или неразбиране в обществени ситуации, те могат да участват във всяко местно събитие като концерт, панаир, работна среща, благотворителна инициатива. Хората с леки интелектуални затруднения могат да помогнат при придвижване в града, което обикновено е от решаващо значение за участие в местни събития. В резултат на това, обществото придобива активен участник, който може да поеме активни, значими роли в своите общности. Това участие в различни дейности може да допринесе за намаляване на отрицателните нагласи и стереотипи по отношение на хората с интелектуални затруднения и да увеличи отвореността към човешкото разнообразие.





## **Резюме на Глава 3.1 и 3.2.**

### **Материали, изработени по MINCE**

#### **MINCE Обучителна програма за самозастъпници посредници**

Това е обучителна програма за лица с леки затруднения.

Програмата показва как да преподаваме:

- какво е самозастъпничество посредничество
- как да защитаваме собствените си интереси и интересите на други хора
- как да общуваме
- как да сме активни слушатели
- каква е разликата между публична и лична информация
- как да вземаме решения
  - как да правим оценка

## Резюме на глава 3.3

“Общности” са групи от хора, които споделят общи интереси, тревоги и идентичности.

Включващото обучение може да има допълнителни ползи за местните общности, например:

- намалява изолацията
- съкращава конфликти
- подобрява достъпа до услуги
- повишава независимостта на хората от специалисти и доставчици

повишава положителното взаимодействие между хората



## **STEP-UP Наръчник за самозастъпници посредници**

Това е наръчник за лицата, които искат да научат как да станат самозастъпници посредници.

Наръчникът предоставя информация за:

- кои са самозастъпниците посредници
- какво значи да си самозастъпник посредник
- как се става самозастъпник посредник
- какво получават самозастъпниците посредници

**STEP-UP** наръчникът включва обучителен дневник и помощна секция.



## **MINCE Обучителна програма за персонал в услугите за хора с увреждания**

Това е обучителна програма за персонала, работещ с хора с увреждания.

Програмата включва седем части:

- етични правила в работата с хора с интелектуални затруднения
- комуникация
- застъпничество за правата на хората с интелектуални затруднения
- лично-центрирано планиране
- идеята за качеството на живот
- включване в общността



## **MINCE Наръчник за доставчици на услуги за хора с увреждания**

Наръчникът е описание на стъпки и методи, които организациите, работещи с хора с тежки интелектуални затруднения, трябва да следват.

Те са свързани със

- законите
- критериите за социално включване
- ролята на организациите в общността
- мерки за личностно развитие и включване



## **MINCE филм**

Това е кратък филм, който показва как хората с тежки интелектуални затруднения не са дискриминирани.

В него се виждат ситуации от ежедневието

- отиване на работа
- срещи с приятели на кафе
- излизане вечер

и как тези ситуации изглеждат днес, но и как биха изглеждали в бъдеще.

## Препоръчителна литература

- Bader, S., H., Barry, T., D. (2014) A Longitudinal Examination of the Relation Between Parental Expressed Emotion and Externalizing Behaviors in Children and Adolescents with Autism Spectrum Disorder. *J Autism Dev Disord* 44, 2820–2831.
- Balcerzak-Paradowska B., (2002), red., *Sytuacja osób niepełnosprawnych w Polsce*, Raport Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Bernasconi, T. Böing, U. (2016). *Schwere Behinderung und Inklusion. Facetten einer nicht ausgrenzenden Pädagogik*. Oberhausen, DE: Athena.
- Bradley, V., Fay, M.L., Giordano, S., Melda, K., Smith, D., Ficker-Terrill, C., Tichá, R. (2015). *25 years after ADA: what story does the data tell? Impact: Feature Issue on the ADA and People with Intellectual and Developmental Disabilities*. Minneapolis MN: Institute on Community Integration.
- Bricout, J., C., Porterfield, S., L., Tracey, C., M., Howard, M., O. (2004). Linking Models of Disability for Children with Developmental Disabilities, *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, Vol. 3(4), 45-67.
- Brock, M. E., Biggs, E., Carter, E. W. (2015, April). Scaling up peer support arrangements for students with significant disabilities. Presentation at the 2015 Council for Exceptional Children Conference. San Diego, California.
- Bui, X., Quirk, C., Almazan, S., Valenti. (2010) Inclusive Education Research & Practice Inclusion Works! Maryland coalition for inclusive education. [http://www.mcie.org/usermedia/application/6/inclusion\\_works\\_final.pdf](http://www.mcie.org/usermedia/application/6/inclusion_works_final.pdf).
- Buntinx, W., H., E., Schalock, R., E. (2010) Models of Disability, Quality of Life, and Individualized Supports: Implications for Professional Practice in Intellectual Disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*. 7 (4), 283–294.
- Carter, E., W., Asmus, J., Moss, C., K., Biggs, E., E., Bolt, D., M, Born, T., L, Brock, M., B., Cattey, G., N. (2016). Randomized Evaluation of Peer Support Arrangements to Support the Inclusion of High School Students With Severe Disabilities. *Exceptional Children*, 82(2), 209– 233.

- Carter, E., W., Moss, C., K., Asmus, J., Fesperman, E., Cooney, M., Brock, M., E., Gregory Lyons, Huber, H., B., Vincent, L., B. (2015). Promoting Inclusion, Social Connections, and Learning Through Peer Support Arrangements. *Exceptional Children*. 48 (1), 9–18
- Connolly, B. (2010). Community Education: Perspectives from the Margins in Rubenson, K., Ed., (2010) Adult Learning and Education, *Community Education*, 1-27.
- Dymond, S. (2012). *Community participation*. In P. Wehman, P. Kregel, J. (Eds.), Functional curriculum for elementary and secondary students with special needs (3rd ed., pp. 351-387). Austin, TX: ProEd.
- European Commission's disability strategy (2010-2020) available at <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3Aem0047>.
- Gilmore, L., Cuskelly, M. (2014) Vulnerability to Loneliness in People with Intellectual Disability: An Explanatory Model. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 11 (3) 192–199.
- Gowar, Ch., Bristow, P., Callanan, S., Cleeveley, N., Gallop, A., Local, Kay, H., Nicholl, C., Snagge, W., Towell, D., Whippy, G., Zarb, G., (2014). *Inclusive communities. A research report*. Disability Rights: UK. Retrived from: <https://www.disabilityrightsuk.org/sites/default/files/pdf/3.%20InclusiveCommunitiesResearch.pdf>
- Heiman, T. (2000). Friendship quality among children in three educational settings. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 25, 1–12.
- Hughes, B., Patterson, K. (1997). The social model of disability and the disappearing body: Towards a sociology of impairment. *Disability & Society*, 12(3), 325-340.
- Kober, R. (2010) *Enhancing the Quality of Life of People with Intellectual Disabilities. From Theory to Practice*. Springer: Australia
- Lang., R (2002). *The Development and Critique Of The Social Model Of Disability*. Retrived from: [http://www.ucl.ac.uk/lc-ccr/lccstaff/raymond-lang/DEVELOPMENT\\_AND\\_CRITIQUE\\_OF\\_THE\\_SOCIAL\\_MODEL\\_OF\\_D.pdf](http://www.ucl.ac.uk/lc-ccr/lccstaff/raymond-lang/DEVELOPMENT_AND_CRITIQUE_OF_THE_SOCIAL_MODEL_OF_D.pdf)



- Larson, S.,A., Lakin, K.,C., Hill, S.,L. (2013). Behavioral outcomes of moving from institutional to community living for people with intellectual and developmental disabilities: U.S. studies from 1977 to 2010. *Research and practice for persons with severe disabilities*, 37(4), 1- 12
- Law Commission of Ontario. (accessed on 01.06.2017). *Developing a human rights-based approach to enforcement mechanisms in the developmental services sector*. Retrieved from <http://www.lco-cdo.org/en/our-current-projects/the-law-and-persons-with-disabilities/disabilities-call-for-papers-january-2010/commissioned-papers-the-law-and-persons-with-disabilities/enforcing-the-rights-of-people-with-disabilities-in-ontarios-developmental-services-system/iii-developing-a-human-rights-based-approach-to-enforcement-mechanisms-in-the-developmental-services-sector/>)
- Luftig, R. L. (1988). Assessment of the perceived school loneliness and isolation of mentally retarded and nonretarded students. *American Journal on Mental Retardation*, 92, 472–475.
- Matthews, N. (2009) Teaching the ‘invisible’ disabled students in the classroom: disclosure, inclusion and the social model of disability, *Routledge*, 14 (3), 229-239.
- McGregor, G., Vogelsberg, R., T. (1998). *Inclusive schooling practices: Pedagogical and Research Foundations*. A synthesis of the literature that informs best practices about inclusive schooling. University of Montana, Rural Institute on Disabilities.
- McGuire B., E, Daly P., Smyth F. (2007) Lifestyle and health behaviours of adults with an intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 51(7), 497-510.
- Mercier, P., Beaudoin, S. Drolet. D, (2015) *CASP Education Program, Preliminary Version. A Competency-Based Approach to Social Participation*. Gouvernement du Québec. Ministère de l'Éducation, de l'Enseignement supérieur et de la Recherche: Québec.
- Mercier, P., Beaudoin, S., Drolet, D. (2015) *CASP Education Program, Preliminary Version A Competency-Based Approach to Social Participation*.

*Education Program for Students Aged 6 to 15 With Moderate to Severe Intellectual Disabilities.* Québec. Retrieved from [http://www.education.gouv.qc.ca/fileadmin/site\\_web/documents/dpse/adaptation\\_serv\\_compl/Programme\\_CAPS\\_en.pdf](http://www.education.gouv.qc.ca/fileadmin/site_web/documents/dpse/adaptation_serv_compl/Programme_CAPS_en.pdf).

- Meyers, A., B., Meyers, J., Graybill, E., C., Proctor, S. L., Huddleston, L. (2012). Ecological Approaches to Organizational Consultation and Systems Change in Educational Settings. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 22, 106–124.
- Morisse, F., Vandemaele, E., Claes, C., Claes, L., Vandeveld, S. (2013). Quality of Life in Persons with Intellectual Disabilities and Mental Health Problems: An Explorative Study. *The Scientific World Journal*. Retrived from: <http://dx.doi.org/10.1155/2013/491918>
- Morrison, S. (2013). Ecological Model of Disability. Retrived from <http://sarah-morrison.weebly.com/1/post/2013/08/ecological-model-of-disability.html> .
- Patrick Fougereyrollas et al. (2007) Processus de production du handicap PPH: Évolution conceptuelle internationale dans le champ du handicap, Guide de formation Québec: RIPPH.
- Patrick Fougereyrollas et al. (2007) Processus de production du handicap PPH: Évolution conceptuelle internationale dans le champ du handicap, Guide de formation Québec: RIPPH.
- Pelkonen, M., Marttunen, M., Pulkkinen, E., Laippala, Loennigvist, P., Aro, H. (1998) Disability pensions in severely disabled in-patient adolescents: Twenty year prospective study. *British Journal of Psychiatry*, 172, 159-163.
- Recklein, A., J. (2011). Disability: effects on the ecological theory and social interaction theory. *Research Papers*, 342.
- Rose, N. (1985). The Psychological Complex: Psychology, Politics and Society in England 1869–1939. Routledge & Kegan Paul, London.
- Scior, K., Werner, S. (2016). Intellectual Disability and Stigma. Stepping Out from the Margins. Springer: Australia

- Samuel, P., S., Rillotta, F., Brow, I. (2012). The development of family quality of life concepts and measures. *Journal of Intellectual Disability Research*. 56, 1–16.
- Shakespeare, T., Watson, N. (2002). The social model of disability: an outdated ideology? *Research in Social Science and Disability*. 2, 9-28
- Simpican, S., C., Leader, G., Kosciulek, J., Leahy, M. (2015). Defining social inclusion of people with intellectual and developmental disabilities: An ecological model of social networks and community participation. *Research in Developmental Disabilities*, 38, 18–29.
- Snell, M. E., Brown, F. (2011). Instruction of students with severe disabilities. Upper Saddle River, NJ: Pearson.
- Sobolewski, A., Borkowska, A., Czekaj, T., Karlińska, B., Klimek, P., Krzewicka R., Piekutowski, J. (2009). *Poradnik dotyczący realizacji wsparcia dla osób wykluczonych społecznie oraz zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*. Warszawa. retrieved from [https://www.efs.2007-2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/Poradnik\\_dot\\_realizacji\\_wsparcia\\_dla\\_os\\_wykluczonych\\_spol\\_POKL\\_091009.pdf](https://www.efs.2007-2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/Poradnik_dot_realizacji_wsparcia_dla_os_wykluczonych_spol_POKL_091009.pdf).
- Solso, Robert L. (1998). Cognitive Psychology, 5th ed., Boston, MA: Allyn and Bacon
- Tichá, R., Hewitt, A., Nord, D., & Larson, S. (2013). System and individual outcomes in services and support for people with IDD and their predictors. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 51(5), 298-315.
- *Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health ICF*. World Health Organization. Geneva, 2002. retrieved from <http://www.who.int/classifications/icf/training/icfbeginnersguide.pdf>.
- Towards a Common Language for Functioning, Disability and Health: ICF The International Classification of Functioning, Disability and Health, 2002
- United Nation's Convention on the Rights of Persons with Disabilities (2006) available at [http://www.ohchr.org/Documents/Publications/AdvocacyTool\\_en.pdf](http://www.ohchr.org/Documents/Publications/AdvocacyTool_en.pdf).

- Wilson, N., J., Jaques, H., Johnson, A., Brotherton, M., L. (2016). From Social Exclusion to Supported Inclusion: Adults with Intellectual Disability Discuss Their Lived Experiences of a Structured Social Group. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, doi: 10.1111/jar.12275. [Epub ahead of prin].
- Wiśniewski, L. Alper, S. (1994) Including Students with Severe Disabilities in General Education Settings Guidelines for Change. *Remedial and special education*, 15(1), 4-13.
- Worm I. A. (accessed 01.06.2017) *A human rights-based approach to disability in development. Entry points for development organisations*. Retrieved from:  
[https://www.cbm.org/article/downloads/54741/A\\_human\\_rights-based\\_approach\\_to\\_disability\\_in\\_development.pdf](https://www.cbm.org/article/downloads/54741/A_human_rights-based_approach_to_disability_in_development.pdf)

## Препоръчителни допълнителни национални индекси и ресурси на тема включване:

### Словения

- Destovnik K. et al (2002). *Osebe s posebnimi potrebami v procesu inkluzije ter vloge defektologov in specializiranih institucij*. Ljubljana : Društvo defektologov Slovenije.
- Flaker V. et al (2015). *Priprava izhodišč deinstitutionalizacije v Republiki Sloveniji : končno poročilo, verzija 2.2*. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo
- Golob A. (2016). *Življenjski prehodi pri osebah s posebnimi potrebami : načrtovanje tranzicijskih procesov in izdelava tranzicijskih programov za osebe s posebnimi potrebami v kontekstu inkluzije in vseživljenjskega učenja*. Draga: CUDV Dolfke Boštjančič
- Kavkler, M. et al. (2008). *Razvoj inkluzivne vzgoje in izobraževanja: izbrana poglavja v pomoč šolskim timom*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Lavrinc T. (2009). *Vključevanje oseb s posebnimi potrebami v lokalno okolje: magistrsko delo*. Retrieved from: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-U0MQICUR>
- Rutar D. et al (2010). *Inkluzija in inkluzivnost: Model nudenja pomoči učiteljem pri delu z dijaki s posebnimi potrebami, ki so integrirani v redne oddelke*. Retrieved from: [http://www.cpi.si/files/cpi/userfiles/Datoteke/Publikacije/Inkluzija\\_in\\_inkluzivnost.pdf](http://www.cpi.si/files/cpi/userfiles/Datoteke/Publikacije/Inkluzija_in_inkluzivnost.pdf)
- Tetičkovič N. (2016). *Prilagojenost izobraževalnih in drugih institucij osebam s posebnimi potrebami v lokalni skupnosti : magistrsko delo*. Derived from: [https://share.upr.si/PEF/EDIPLOME/MAGISTRSKA\\_DELA/Tetickovic\\_Nastasija.pdf](https://share.upr.si/PEF/EDIPLOME/MAGISTRSKA_DELA/Tetickovic_Nastasija.pdf)

- Verbič P. (2016). *Učinkovitost inkluzivnega pristopa pri osebah s posebnimi potrebami v izobraževanju, socialni integraciji in zaposlovanju : magistrsko delo*. Retrieved from:  
[https://share.upr.si/PEF/EDIPLOME/MAGISTRSKA\\_DELA/Verbic\\_Patricia\\_2016.pdf](https://share.upr.si/PEF/EDIPLOME/MAGISTRSKA_DELA/Verbic_Patricia_2016.pdf)

## Хърватия

- Rozman, B.(2013).*Promicanje inkluzivnih života i kvalitetnih službi podrške za život u zajednici.Tri instrumenta za postizanje samoodrešenih ishoda za osobe s intelektualnim teškoćama*. Retrieved from <http://inkluzija.hr/novosti/prirucnik-promicanje-inkluzivnih-zivota-1095/>
- Amaral, I., Celizic, M. (2015). Quality indicators in the education of children with Profound Intellectual and Multiple Disabilities. *Da Investigação às Práticas*, 5(2), 112-125.
- Kudek Mirosevic,J., i Granic, M. (2014) *Uloga edukacijskog rehabilitatora - stručnog suradnika u inkluzivnoj školi*. Alfa d.d.
- Association for Promoting Inclusion and Center for Inclusion and Social Services and High School Bartol Kašić in Grubišno Polje (2013-2015). *IPA – Greenhouse Vegetables* Retrieved from: <http://inkluzija.hr/eng/projects/ipa-greenhouse-vegetables-production/Production>
- Association for Self-Advocacy (2010 - 2011). *Supported Vocational Services for Persons with Intellectual Disabilities*. Retrieved from:  
<http://inkluzija.hr/eng/projects/ipa/>
- Association for Promoting Inclusion (2009-2011). *New Paths to Inclusion Network* Retrieved from: <http://inkluzija.hr/eng/projects/new-paths-to-inclusion-network/>
- Faculty of Agriculture of Croatia and Mali dom-Zagreb (2013-2015). *Izobrazba kao priprema za posao u ukrasnoj hortikulturi*. Retrieved from: [www.edukosi.hr](http://www.edukosi.hr)

## България

- Bulgarian Centre for Nonprofit law (2015). Sufficiency of law, deficiency of rights. Достъпна на: [http://www.bcnl.org/uploadfiles/documents/pvr/booklet\\_eng.pdf](http://www.bcnl.org/uploadfiles/documents/pvr/booklet_eng.pdf) [Accessed 17 June 2017].
- Gimson, S. (2014) Quality Enhancement Specialist. Достъпна на: [http://dail.vermont.gov/sites/dail/files/documents/Supported\\_Decision\\_Making.pdf](http://dail.vermont.gov/sites/dail/files/documents/Supported_Decision_Making.pdf) [Accessed 17 June 2017].
- Laurin-Bowie, C. (2014). Independent but not alone. Достъпна на: <http://inclusion-international.org/wp-content/uploads/2014/06/Independent-But-Not-Alone.pdf> [Accessed 17 June 2017].
- Project Access to justice for persons with intellectual disabilities. (2015). Comparison of legal systems in access to justice for persons with intellectual disabilities. Достъпна на: <http://www.firah.org/centre-ressources/upload/notices3/2015/ajupid-final-research-report-may-2015.pdf> [Accessed 17 June 2017].
- Saltsgiver, L., Kobets, E., Parmakova Radostina Chiviyska-Nocheva, M. (2013). Users Involvement in the Decision Making Process. Достъпна на: <http://hrdp.cedarfoundation.org/Guidebook%20on%20Project.pdf> . [Accessed 17 June 2017].
- Spirov, B., Gyllensten, L., Mulheir, G. (2016) Ending institutionalization. Достъпна на: [https://wearelumos.org/sites/default/files/Bulgarian%20Outcomes%20Report%20ENG%20Final\\_0.pdf](https://wearelumos.org/sites/default/files/Bulgarian%20Outcomes%20Report%20ENG%20Final_0.pdf) [Accessed 17 June 2017].
- Booth, Ainscow (2002). Index for Inclusion: developing learning and participation in schools - Bulgarian translation. Достъпна на: <http://www.eenet.org.uk/resources/docs/Index%20Bulgarian.pdf> [Accessed 17 June 2017].

## Великобритания

- British Institute of Learning Disabilities and The Renton Foundation (2011). *Involve me*. Retrieved from:  
[file:///C:/Users/PC/Downloads/Involve%20Me%20practical%20guide\\_full%20version.pdf](file:///C:/Users/PC/Downloads/Involve%20Me%20practical%20guide_full%20version.pdf)
- Disability rights (2014). *Inclusive Communities A guide for Disabled People's*. Retrieved from:  
<https://www.disabilityrightsuk.org/sites/default/files/pdf/InclusivecommunitiesDPOguide.pdf>
- Booth, T., Ainscow, M. (2002). *Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools*. Bristol, UK: Centre for Studies on Inclusive Education

## Португалия

- Bénard da Costa, A. M.; Ramos Leitão, Morgado, J.; Vaz Pinto, J. (2006). *Promoção da educação inclusiva Em Portugal*. Retrieved from:  
[http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com\\_docstation/21/fl\\_45.pdf](http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com_docstation/21/fl_45.pdf)
- Pascale Millecamps Casa João Cidade. (2010). *Guia facilitador Guia prático para capacitar a comunidade ao acolhimento das pessoas com deficiência mental*. Retrieved from:  
[http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com\\_docstation/19/guia1.pdf](http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com_docstation/19/guia1.pdf), 2010)
- Portuguese Ministry of Education. (2007). *Centros de recursos para a inclusão reorientação das escolas especiais*. Retrieved from:  
[https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/EEspecial/cri\\_reorientacao.pdf](https://www.dge.mec.pt/sites/default/files/EEspecial/cri_reorientacao.pdf)
- Bénard da Costa, A. M.; Ramos Leitão, Morgado, J.; Vaz Pinto, J. (2002). *Índex para a inclusão Desenvolvendo a aprendizagem e a participação na escola*. Retrieved from:  
[http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com\\_docstation/19/fl\\_79.pdf](http://redeinclusao.web.ua.pt/docstation/com_docstation/19/fl_79.pdf)



## Германия

- Boban, I., Hinz, A. (Ed.)(2003). *Index für Inklusion. Lernen und Teilhabe in der Schule der Vielfalt entwickeln*. Halle-Wittenberg, DE Retrieved from: [www.csie.org.uk/resources/translations/IndexGerman.pdf](http://www.csie.org.uk/resources/translations/IndexGerman.pdf)
- Montag Stiftung Jugend und Gesellschaft (2011). *Inklusion vor Ort. Der Kommunale Index für Inklusion – ein Praxishandbuch*. Bonn, DE: Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge e.V
- Montag Stiftung Jugend und Gesellschaft (2015). *Inklusion auf dem Weg. Das Trainingshandbuch zur Prozessbegleitung*. Bonn, DE: Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge e.V.
- Brokamp, B. (2011): *Ein kommunaler Index für Inklusion – oder: Wie können sinnvoll kommunale inklusive Entwicklungsprozesse unterstützt werden?*, in: Flieger, P./ Schönwiese, V.: *Menschenrechte – Integration – Inklusion: aktuelle Perspektiven aus der Forschung*, Bad Heilbrunn, Klinkhardt, 237-255.
- Flieger, P., Schönwiese, V.(2011) : *Menschenrechte – Integration – Inklusion: aktuelle Perspektiven aus der Forschung*, Bad Heilbrunn, Klinkhardt.

## Австрия

- Wagner, E., Steiner, M., Lassnigg, L. (2013). *Community Education in Österreich. Eine Standortbestimmung*. Vienna, AT: EQUIIHS. Retrieved from: <http://www.equi.at/en/projects/education/4/Community+Education+in+%D6sterrei>
- Fröhlich, A. (2015). Partizipation von Menschen mit schwerster Behinderung. Teil haben, Teil nehmen, Teil sein und seinen Teil dazu geben können. *Zeitschrift Behinderte Menschen*. 2, p. 25–30.
- Gebhardt, I. (2015): Inklusion ist Lifestyle! Der Index erobert eine Gemeinde. Ein Praxisbericht, in: Meinefeld, O. et al.: *Inklusion: Wege in die Teilhabegesellschaft*. Frankfurt/ New York, Campus Verlag, 334-349.

## Полша

- Polskie Forum Osób Niepełnosprawnych (2012). *Niepełnosprawność - nowe spojrzenie*. Retrieved from: <http://powiatkrakowicki.pl/wp-content/uploads/2013/02/Niepe%C5%82nosprawno%C5%9B%C4%87-nowe-spojrzenie-Publikacja.pdf>
- Cohen, J. (2010). *practical guide of savoir -vivre during contact people with disabilities.*: Retrieved from [http://niepelnosprawni.sggw.pl/MPIPS\\_Savoir\\_vivre.pdf](http://niepelnosprawni.sggw.pl/MPIPS_Savoir_vivre.pdf)
- Sobolewski, A., Borkowska, A. Czekaj, T, Karlińska B., Klimek, P., Krzewicka, R., Piekutowski, J. (2009). *Poradnik dotyczący realizacji wsparcia dla osób wykluczonych społecznie oraz zagrożonych wykluczeniem społecznym w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*. Warszawa. Retrieved from: [https://www.efs.2007-2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/Poradnik\\_dot\\_realizacji\\_wsparcia\\_dla\\_os\\_wykluczonych\\_spol\\_POKL\\_091009.pdf](https://www.efs.2007-2013.gov.pl/dzialaniapromocyjne/Documents/Poradnik_dot_realizacji_wsparcia_dla_os_wykluczonych_spol_POKL_091009.pdf)

## САЩ

- Work Group for Community Health and Development. *Community Tool Box*. Retrieved from: <http://ctb.ku.edu/en>
- Education Development Center. *Inclusive schools network*. Retrieved from: <http://inclusiveschools.org/>